



# DZIENNIK URZĘDOWY

## WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

---

Olsztyn, dnia czwartek, 18 lipca 2024 r.

Poz. 3493

### UCHWAŁA NR III/16/24 RADY GMINY IŁAWA

z dnia 28 czerwca 2024 r.

#### **w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Iława na lata 2024--2027**

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity: Dz. U. z 2024 r. poz. 609 z późn. zm.), oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r., poz. 840 z późn. zm.), Rada Gminy w Iławie uchwala, co następuje:

**§ 1.** Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Iława na lata 2024-2027, w brzmieniu załącznika do niniejszej uchwały.

**§ 2.** Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Iława.

**§ 3.** Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

Przewodniczący Rady Gminy

**Krzysztof Zieliński**

Załącznik do uchwały Nr III/16/24  
Rady Gminy Iława  
z dnia 28 czerwca 2024 r.

# **GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2024-2027 DLA GMINY IŁAWA**

---

## *SPIS TREŚCI*

<i>1. WSTĘP</i>	<i>3</i>
<i>2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</i>	<i>4</i>
<i>3. PRZEDMIOT OCHRONY PRAWNEJ</i>	<i>18</i>
<i>4. FORMY OCHRONY PRAWNEJ ZABYTKÓW</i>	<i>20</i>
<i>5. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO</i>	<i>24</i>
<i>6. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY</i>	<i>46</i>
<i>7. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY - ANALIZA SWOT</i>	<i>78</i>
<i>8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</i>	<i>81</i>
<i>9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</i>	<i>87</i>
<i>10. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKA</i>	<i>89</i>
<i>11. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</i>	<i>89</i>

# 1. WSTĘP

## CEL OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY IŁAWA

Podstawowym, ogólnie pojętym założeniem niniejszego „Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Iława na lata 2024 – 2027” jest ukierunkowanie polityki Samorządu Gminnego, służącej podejmowaniu planowanych działań dotyczących finansowania, inicjowania, wspierania oraz koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Jest to uzupełniający dokument w stosunku do innych aktów planowania gminnego. Zadaniem Programu jest także organizacja działań edukacyjnych i wychowawczych wobec miejscowej społeczności. Dla realizacji powyższego założenia niezbędna jest realizacja szczegółowych celów określonych m.in. w art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o *ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, do których należą:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

- zapoznanie z zasobami dziedzictwa kulturowego, historią i zabytkami Gminy, w tym także rozróżnienie obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa i figurujących w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków
- wspieranie działań zmierzających do pozyskania środków finansowych na opiekę nad zabytkami
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków przy sporządzaniu i zmianie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy.

## **2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI**

### **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej**

Ochrona zabytków, dawnych materialnych i niematerialnych dóbr kultury jest obowiązkiem konstytucyjnym Państwa. w myśl art. 5 Konstytucji RP „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...). Istotnym elementem tego dziedzictwa są zabytki, które w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż „obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne”, z kolei art. 6 Konstytucji stanowi, że „...Rzeczpospolita Polska, stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury (...)”.

**Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022, poz. 840, z 2023, poz. 953)**

Obowiązująca ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadziła pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 3, użyte w ustawie określenia oznaczają:

- 1) zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo

- minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy – nieruchomości, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1;
  - 3) zabytek ruchomy – rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt. 1;
  - 4) zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
  - 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
  - 6) prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
  - 7) prace restauratorskie – działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części oraz dokumentowanie tych działań;
  - 8) roboty budowlane – roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
  - 9) badania konserwatorskie – działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
  - 10) badania architektoniczne – działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

- 11) badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany – powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Zgodnie z art. 89 organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Wojewódzki Konserwator Zabytków.

W art. 4 zapisano, iż ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;

- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 5 wskazuje, iż opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ustawa definiuje obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Szczegółowo określone obowiązki samorządu w stosunku do obiektów zabytkowych objętych ochroną, których samorząd jest właścicielem lub posiadaczem zawarte są w następujących artykułach: 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71, 72.

Na mocy art. 21 ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Art. 22 ust. 4 stwierdza, iż „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu



gminy.”. W ust. 5 tego artykułu zapisano, iż w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Jak wspomniano art. 87 ustawy określa obowiązek samorządu, dotyczący sporządzania i uchwalania gminnego i powiatowego programu opieki nad zabytkami:

- program winien być opracowany na okres 4 lat,
- program służy celom określonym w Ustawie,
- program przyjmuje rada gminy, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym,
- z realizacji programu władze gminy sporządzają co 2 lata sprawozdanie, które przedstawiane jest radzie gminy.

Artykuły 18 i 19 nakazują samorządom uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dodatkowo należy wskazać odniesienia do zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego, zawarte w następujących aktach prawnych:

**Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 r. poz. 40, 572, 1463)**

- art. 7 ust. 1 pkt. 9

„Zaspakajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy:

9) kultury w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.”

**Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2023 r. poz. 977, 1506, 1597).**

Na mocy ustawy w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się m.in.: wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 1. ust. 2, pkt 4). Ustawa określa, iż studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego powinno w swej treści zawierać następujące elementy:

- uwzględnianie stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 10, ust. 1, pkt 4),
- określenie obszarów i zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 10, ust. 2, pkt 4).

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego będącym aktem prawa miejscowego ustawa nakazuje obecność następujących elementów:

- obowiązkowe określenie zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego (art. 15, ust. 2, pkt 3),
- obowiązkowe określenie zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 15, ust. 2, pkt 4),
- określa się, w zależności od potrzeb, granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie

działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (art. 15, ust. 3, pkt 6).

Wymagania w zakresie ochrony zabytków uwzględnia się również na szczeblach wojewódzkim i krajowym planowania przestrzennego (art. 39, ust. 3, pkt 2, ust. 2, pkt 2). Projekt zarówno planu miejscowego, jak i planu województwa wymaga uzgodnienia z właściwym Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Art. 51. ust. 1. wskazuje, że sprawach ustalenia lokalizacji inwestycji celu publicznego decyzje wydają w odniesieniu do:

- 1) inwestycji celu publicznego oznaczeniu krajowym i wojewódzkim - wójt, burmistrz albo prezydent miasta w uzgodnieniu z marszałkiem województwa;
- 2) inwestycji celu publicznego oznaczeniu powiatowym i gminnym - wójt, burmistrz albo prezydent miasta;
- 3) inwestycji celu publicznego na terenach zamkniętych - wojewoda.

Zgodnie z art. 53 ust. 2 pkt. 2 powyższe decyzje wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków - w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Art. 64. ust. 1. wskazuje, że przepisy art. 51 ust. 3, art. 52, art. 53 ust. 3-5a i 5d, art. 54, art. 55 i art. 56 (wszystkie związane z zasadami lokalizacji inwestycji celu publicznego) stosuje się odpowiednio do decyzji o warunkach zabudowy.

**Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (Dz. U. z 2023 r. poz. 553, 682, 967).**

W myśl tej ustawy jej przepisy nie naruszają przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (art. 2. , ust 2 pkt. 3).

W art. 5, ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2 ustawa stwierdza, iż obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony

środowiska oraz nakazuje projektowanie i budowanie obiektów budowlanych i związanych z nim urządzeń zapewniające ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

W przypadku pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w odniesieniu do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków oraz innych obiektów budowlanych usytuowanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską możliwe jest złożenie wniosku do właściwego ministra o zgodę na odstąpienie od obowiązujących przepisów techniczno-budowlanych, o których mowa w art. 7 ustawy (art. 9, ust. 3, pkt 4).

Wg art. 30 ust. 2 w stosunku do prac budowlanych przy obiektach oraz obszarach niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, wymagane jest zgłoszenie do właściwego organu. W zgłoszeniu należy określić rodzaj, zakres i sposób wykonywania robót budowlanych oraz termin ich rozpoczęcia. Do zgłoszenia należy dołączyć oświadczenie, o którym mowa w art. 32 ust. 4 pkt. 2, oraz, w zależności od potrzeb, odpowiednie szkice lub rysunki, a także pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami. W razie konieczności uzupełnienia zgłoszenia właściwy organ nakłada, w drodze postanowienia, na zgłaszającego obowiązek uzupełnienia, w określonym terminie, brakujących dokumentów, a w przypadku ich nieuzupełnienia – wnosi sprzeciw, w drodze decyzji. Zgodnie z art. 32 ust. 1:

1. Pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego może być wydane po uprzednim:

- 1) przeprowadzeniu oceny oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko albo oceny oddziaływania przedsięwzięcia na obszar Natura 2000, jeżeli jest ona wymagana przepisami ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko,
- 2) uzyskaniu przez inwestora, wymaganych przepisami szczególnymi, pozwoleń, uzgodnień lub opinii innych organów,
- 3) wyrażeniu zgody przez ministra właściwego do spraw energii – w przypadku budowy lub rozbiórki gazociągu przesyłowego, linii przesyłowej elektroenergetycznej albo rurociągu dalekosiężnego ropy naftowej lub

produktów naftowych, a także gazociągu, linii elektroenergetycznej albo rurociągu ropy naftowej lub produktów naftowych dochodzących do granicy Rzeczypospolitej Polskiej.

Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (art. 39, ust. 1).

Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków (art. 39, ust. 2).

W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 39, ust. 3).

Katalog działań budowlanych, w stosunku do których niewymagane jest pozwolenie na budowę, a które podlegają zgłoszeniu organowi budowlanemu określają kolejno art. 29, 29a, 30, 31 ustawy Prawo Budowlane. W stosunku do zamierzeń, które wymagają jedynie zgłoszenia zgodnie z art. 30 ust. 7 ustawy właściwy organ może nałożyć w drodze decyzji obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 29 ust. 7 stwierdza, że roboty budowlane, o których mowa w ust. 1-4, wykonywane:

- 1) przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków – wymagają decyzji o pozwoleniu na budowę,

2) na obszarze wpisanym do rejestru zabytków – wymagają dokonania zgłoszenia

– przy czym do wniosku o decyzję o pozwoleniu na budowę oraz zgłoszenia należy dołączyć pozwolenie właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków wydane na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

**Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r. poz. 774, 1668).**

Zgodnie z zapisami art. 7 tej ustawy wprowadzone zostaje pojęcie audytu krajobrazowego. Identyfikuje on krajobrazy występujące na całym obszarze województwa, określa ich cechy charakterystyczne oraz dokonuje oceny ich wartości (także pod kątem walorów zabytkowych i krajobrazu kulturowego).

Art. 8 ustawy wskazuje zmiany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.

**Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2023 r. poz. 571).**

Określa ona, iż wśród zadań publicznych znajdują się działania m.in. w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego (art. 4, ust. 1, pkt 16). Regulacje z tym związane zawarte są w art. 19, który określa prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań, zarówno w ramach inicjatyw lokalnych, jak i za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy. Artykuł precyzuje też, iż jednostka samorządu terytorialnego zawiera na czas określony umowę o wykonanie inicjatywy lokalnej z wnioskodawcą.

**Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2022 r. poz. 2556, 2687, z 2023 r. poz. 877, 1506).**

Zgodnie z zapisami art. 71 ust. 3 tej ustawy przeznaczenie i sposób zagospodarowania terenu powinny w jak największym stopniu zapewniać zachowanie jego walorów krajobrazowych. Dotyczy to także krajobrazu kulturowego.

Art. 101 ust. 1 określa, iż ochrona powierzchni ziemi polega m. in. na zachowaniu wartości kulturowych, z uwzględnieniem zabytków archeologicznych.

**Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2023 r. poz. 1336).**

Jednym z celów ochrony przyrody jest ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień (art. 2, ust. 2, pkt 5). Jako jedną z form ochrony przyrody w tym jej immanentnego składnika, jakim jest krajobraz ustawa ta przyjmuje w art. 6, ust. 1, pkt 3 park krajobrazowy. Zgodnie z art. 16, ust. 1.: park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. Zarówno utworzenie parku krajobrazowego, jak i nadanie mu statutu należą do prerogatyw sejmiku wojewódzkiego (art. 16, ust. 3, ust. 5).

Art. 83a wskazuje, że zezwolenie na usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków wydaje wojewódzki konserwator zabytków.

Zasady naliczania opłat za usunięcie drzew i krzewów przedstawiono w art. 84-87 ustawy i zgodnie z art. 84 ust. 8 decyzję w tych sprawach podejmuje właściwy organ do wydania zezwolenia (w tym także konserwator zabytków).

**Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2023 r. poz. 344, 1113, 1463).**

W świetle art. 6 pkt 5 jednym z celów publicznych tej ustawy jest opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 13, ust. 4 jasno określa, że: sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości, jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 13 ust. 5 stwierdza, że sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Cenę nieruchomości lub jej części (wyznaczonej zgodnie z art. 67) wpisanej do rejestru zabytków obniża się o 50% (zgodnie z art. 68 ust. 3). Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę. Identyczny zapis stosuje się w przypadku opłaty z tytułu użytkowania wieczystego, jeżeli nieruchomość gruntowa została wpisana do rejestru zabytków (art. 73, ust. 4) oraz w przypadku opłaty z tytułu trwałego zarządu (art. 84, ust. 4).

Zgodnie z art. 96 ust. 1. podziału nieruchomości dokonuje się na podstawie decyzji wójta, burmistrza albo prezydenta miasta zatwierdzającej podział, z uwzględnieniem ust. 1a, stwierdzającego, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję, o której mowa w ust. 1, wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

**Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2023 r. poz. 70, 1313).**

Na podstawie art. 7, ust. 1, pkt 6 ustawa zwalnia od podatku od nieruchomości: grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r. poz. 194, z 2023 r. poz. 1662).

Według zapisów tej ustawy zarówno państwo (art. 1 ust. 2) jak i organy jednostek samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4) sprawują mecenat nad działalnością kulturalną polegający m.in. na wspieraniu i promocji opieki nad zabytkami.

Do powyższych ustaw należy dołączyć akty prawne, które w całej swojej treści odnoszą się do zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego. Są to:

- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r., poz. 385),
- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r., poz. 1479 z późn. zm., Dz. U. z 2022 r., poz. 2393),



- ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 r., poz. 164),
- ustawa z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (Dz. U. z 2015 r., poz. 2120),
- ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. z 2023 r. poz 887),
- ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Dz. U. z 2023 r. poz 1597),
- ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (Dz. U. z 2023 r. poz 1356).

Ostatni element to akty wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Są to:

- Rozporządzenie MKiDN z dnia 26 maja 2011 (t.j. Dz. U. z 2021 poz. 56) w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. W oparciu o art. 24 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rozporządzenie określa sposób prowadzenia powyższych rejestrów i wykazów;
- Rozporządzenie MKiDN z dnia 2 sierpnia 2019 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 81);
- Rozporządzenie MKiDN z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674).

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2019 poz. 1470);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 maja 2018 r. w sprawie wymagań, jakim powinna odpowiadać ochrona przechowywanego i przewożonego zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2018 poz. 1134),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 grudnia 2017 r. w sprawie ksiąg ewidencyjnych prowadzonych przez podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2017 poz. 2249);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 poz. 1384);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 poz. 928);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. z 2015 poz. 1275);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 poz. 110);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 nr 89 poz. 510);

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 nr 212 poz. 2153);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 nr 124 poz. 1304 ze zm.);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 nr 75 poz. 706);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 nr 71 poz. 650);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 nr 30 poz. 259).

### 3. PRZEDMIOT OCHRONY PRAWNEJ

Przywołana na wstępie ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce i wprowadza w tej materii szereg fundamentalnych definicji i pojęć. W myśl ustawy zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zgodnie z ustawą opiece podlegają – bez względu na stan zachowania – zabytki pogrupowane w trzech kategoriach:

**Zabytki nieruchome** będące w szczególności:

- o krajobrazami kulturowymi,
- o układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- o dziełami architektury i budownictwa,

- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

**Zabytki ruchome** będące w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2018 r. poz. 574)
- instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

**Zabytki archeologiczne** będące w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami,
- reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto, zgodnie z art. 6 ust. 2. ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

## 4. FORMY PRAWNE OCHRONY ZABYTEKÓW

Ustawodawca wyróżnia następujące formy ochrony zabytków:

- wpis do rejestru zabytków,
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

### Wpis do rejestru zabytków

Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o taki wpis może występować właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek. Również wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania z urzędu w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków prowadzi odpowiedni wojewódzki konserwator zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa. Do rejestru można wpisać także otoczenie oraz nazwę geograficzną, historyczną i tradycyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków może wpisać także do rejestru historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny. Sprawy te reguluje ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa

Narodowego z 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

### **Lista Skarbów Dziedzictwa**

Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego zaliczany do jednej z następujących kategorii:

- 1) zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzą w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,
- 2) elementów stanowiących integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat,
- 3) wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 4 i 5, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 4) wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pasteli, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 5) mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 1 i 2, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 6) oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 7) oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w pkt 1, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 8) fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 9) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są

własnością ich twórców,

- 10) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
  - 11) map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,
  - 12) środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
  - 13) innych kategorii, niewymienionych w pkt 1–12, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro
- na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

### **Pomnik Historii**

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu.

Na elitarną listę Pomników Historii mogą zostać wpisane obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne. W roku 2023 w całym kraju było 125 miejsc i obiektów uznanych za pomnik historii.

### **Park kulturowy**

Kolejną formą ochrony jest utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Podstawą jego utworzenia jest uchwała rady gminy, którą podejmuje się po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

**Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego lub decyzja o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzja o warunkach zabudowy, decyzja o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzja o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzja o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego**

Relacje pomiędzy ochroną zabytków a planami zagospodarowania przestrzennego są regulowane przez artykuły 18, 19 i 20 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Przede wszystkim art. 18 wprowadza obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz w decyzjach o warunkach zabudowy.

W wymienionych decyzjach, koncepcjach, strategiach, analizach, planach i studiach, winno się w szczególności uwzględnić krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określić rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków i zapewnić im ochronę przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu oraz ustalić przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami. w przypadku zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych, ochrona ich musi być bezwarunkowo uwzględniona w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego i pozostałych decyzjach.



## **5. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO**

### **5.1 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAM WYKONANYMI NA POZIOMIE KRAJOWYM:**

#### **KRAJOWY PROGRAM OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2023-2026**

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 1 grudnia 2023 roku. Dokument ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Celem głównym programu jest zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii. Będzie on realizowany poprzez cele strategiczne programu oraz zawarte w nich działania takie jak:

**Cel: Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:**

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

**Cel: Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań**

**administracyjnych** poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

**Cel: Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków** poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

**Cel: Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego** poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

**Cel: Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych** poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

**KONCEPCJA PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA KRAJU DO ROKU 2030**

Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju została przyjęta przez

Radę Ministrów dnia 13 grudnia 2011 r. Dokument określa zasady polityki państwa w dziedzinie przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych kilkunastu lat.

Polityka przestrzennego zagospodarowania kraju realizuje cele rozwoju kraju w odniesieniu do całości przestrzeni polskiej. Biorąc pod uwagę nowy paradygmat polityki rozwoju cel strategiczny (ponadczasowy) polityki przestrzennego zagospodarowania kraju można określić następująco: Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.

Tak sformułowany cel – przy doborze odpowiednich celów cząstkowych oraz instrumentów wdrożeniowych – realizowany jest przez wszystkie podmioty publiczne wykonujące zadania rozwojowe w zakresie swoich kompetencji na różnych poziomach zarządzania, w różnych obszarach tematycznych i w odniesieniu do różnych terytoriów.

Drogą do zapewnienia realizacji celu strategicznego polityki przestrzennego zagospodarowania kraju jest koncentracja działań podmiotów publicznych w wybranych obszarach tematycznych i na wyodrębnionych terytoriach. W odniesieniu do diagnozy sytuacji, uwarunkowań oraz trendów rozwojowych sformułowano sześć wzajemnie powiązanych celów polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w horyzoncie roku 2030:

- Cel 1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności;
- Cel 2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów;
- Cel 3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach

przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej;

- Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski;
- Cel 5. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa;
- Cel 6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

Koncepcja wskazuje, iż wzmocnienie ładu przestrzennego na poziomie zarządzania zasobem krajobrazów kulturowych i przyrodniczych będzie jednocześnie służyło wdrożeniu zapisów Konwencji Krajobrazowej Rady Europy. Podstawowymi formami ochrony krajobrazów powinny zostać formy dotychczas stosowane: parki krajobrazowe, pomniki historii, parki kulturowe oraz – dla obiektów rangi międzynarodowej – wpis na listę dziedzictwa kulturowego lub przyrodniczego UNESCO.

Stwierdzono, że promocja dziedzictwa kulturowego wpłynęła na wzrost rozpoznawalności i atrakcyjność polskiej przestrzeni. Dbalność o spuściznę kultury dawnych mieszkańców ziem polskich i wspieranie zachowanych tradycji lokalnych sprzyjają rozwojowi turystyki i wspomagają proces identyfikacji tożsamości kulturowej migrantów. Krajobraz ważny dla historii kultury jest chroniony na równi z krajobrazami charakterystycznymi dla regionów geograficzno-przyrodniczych w zintegrowanej z siecią przyrodniczą rozwiniętej sieci parków kulturowych i pomników historii.

## STRATEGIA ROZWOJU KAPITAŁU SPOŁECZNEGO (WSPÓŁDZIAŁANIE, KULTURA, KREATYWNOŚĆ) 2030

Dokument przyjęto uchwałą nr 61 przez Radę Ministrów z dnia 27 października 2020 r. Jest on aktualizacją poprzedniej Strategii uchwalonej 26 marca 2013 r.

Głównym celem Strategii jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule Strategii: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie - społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura - tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność - potencjał kulturowy i kreatywny.

W obszarze 2 w ramach działań istotnych z punktu widzenia ochrony zabytków do realizacji wskazano:

- niewystarczający poziom czytelnictwa wśród Polaków oraz niewykorzystany potencjał i ważna rola bibliotek publicznych,
- niska jakość oferty artystycznej dla najmłodszych oraz deficyty kompetencji kulturalnych,
- zły stan zabytków oraz niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych,
- niewystarczający poziom wykorzystania potencjału rozwojowego podmiotów działających w obszarze kultury oraz szkół artystycznych,
- niewystarczający poziom ochrony zbiorów wchodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego,
- braki w infrastrukturze archiwów państwowych oraz ich rola w procesach zarządzania dokumentacją elektroniczną w administracji publicznej,
- brak spójnej i aktualnej krajowej koncepcji rozwoju cyfrowych zasobów kultury,
- rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania kapitału społecznego,
- braki w obszarze budowania wyrazistego, spójnego i atrakcyjnego wizerunku Polski za granicą.

W ramach Strategii wyznaczono cele szczegółowe, kierunki interwencji i

narzędzia realizacji. Spośród tych istotnych dla niniejszego programu największe znaczenie ma Cel 2 Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich. W jego ramach do realizacji wskazano następujące kierunki działań:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury:
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.
- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą

## **5.2 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAM I WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZKIM**

### **STRATEGIA ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO**

Spośród celów strategicznych i wyszczególnionych w nich celów operacyjnych dla potrzeb niniejszego Programu najważniejsze znaczenie ma cel strategiczny „Wzrost konkurencyjności gospodarki” i zawarty w jego ramach cel operacyjny „Wzrost potencjału turystycznego” Cel ten zakłada wzrost potencjału turystycznego przy poszanowaniu wymagań środowiska przyrodniczego. Wyszczególniono następujące działania:

- Opracowanie koncepcji produktów turystycznych:
- opracowania i wdrożenia marketingowej strategii rozwoju turystyki w regionie, identyfikującej rynki, produkty i kanały komunikacji, stałe badania rynku turystycznego, w tym ewidencja i badania wszystkich kategorii zabytków (w celu rozwoju, konserwacji, rewaloryzacji i zagospodarowania dóbr kultury),

- wyeksponowanie specyfiki i wypromowanie tradycji regionu, opracowania szerokiej i urozmaiconej oferty turystycznej opartej o tradycje wydarzeń historycznych w regionie, posiadane obiekty zabytkowe i regionalną kuchnię
- Wspieranie rozwoju infrastruktury:
  - ujednolicenie znakowania dróg i identyfikowanych atrakcji turystycznych, urządzenie miejsc postoju i odpoczynku turystów przy drogach i trasach rowerowych,
  - zwiększanie dbałości o muzea, poprzez wsparcie kadry merytorycznej, poprawę bazy lokalowej i lepsze wyposażenie techniczne; budowa nowych i doinwestowanie istniejących instytucji kulturalnych,
  - poprawa stanu sanitarnego i estetyki regionu, wspieranie rewitalizacji i budowy nowych szlaków wodnych,
  - stała kontrola i ocena obiektów turystycznych
- Wzrost jakości aktualnej oferty turystycznej:
  - opracowanie i realizowanie programów wspierania i ochrony indywidualnych cech kultury regionalnej, poszerzenie programów i repertuaru instytucji kultury,
  - zwiększenie opieki nad działalnością twórczą i zapewnienie warunków powszechnej edukacji kulturalnej wszystkich grup społecznych
- Współpraca na rzecz rozwoju turystyki:
  - inicjowanie i tworzenie lokalnych organizacji turystycznych, wspieranie i z aktywizowanie lobby turystycznego poprzez wspólne działania władz i zrzeszeń turystycznych - wsparcie otrzymują inicjatywy lokalne (w tym mniejszości narodowych) w tworzeniu placówek muzealnych, izb regionalnych, kolekcji oraz promocji miejsc historycznych,
  - wsparcie współpracy partnerskiej regionów i samorządów, w tym wykorzystującej naturalne powiązania mniejszości narodowych z ich ojczyznami,

- współtworzenie i współuczestniczenie w międzynarodowych i krajowych programach i imprezach kulturalnych
- Informacja i promocja:
  - regularna informacja o ofercie turystycznej i kulturalnej,
  - rozbudowa systemu informacji lokalnej,
  - utrzymanie na wysokim poziomie systemu informacji i promocji regionu funkcjonującego w sieci krajowej, poprzez utworzenie i wspieranie powiatowych ośrodków informacji i promocji turystycznej
  - organizacja szkoleń i kursów dla kadry turystycznej,
  - budowę pozytywnego wizerunku regionu,
  - zwiększenie liczby, jakości i wielkości nakładów wydawnictw promocyjnych, organizowanie cyklicznych imprez promujących region i regionalne produkty turystyczne,
  - uczestniczenie województwa warmińsko-mazurskiego w turystycznych targach krajowych i wybranych zagranicznych
  - zwiększenia świadomości korzyści płynących z rozwoju turystyki

## PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

Dla potrzeb opracowania największe znaczenie mają wyszczególnione działania z zakresu ochrony wartości kulturowych:

- ochrona dziedzictwa kulturowego i historycznego jako filaru turystyki;
- otoczenie szczególną troską obiektów zabytkowych o randze krajowej i międzynarodowej, a także obiektów o mniejszej randze lecz decydujących o odrębności regionalnej;



- przywrócenie zespołom staromiejskim ich historycznego charakteru (rewaloryzacja);
- zachowanie historycznej zabudowy wiejskiej z układem drożnym oraz zabytkowych układów pałacowych, dworskich i parkowych;
- respektowanie w zagospodarowaniu przestrzennym bezkonfliktowego wkomponowania zabudowy w przestrzeń historyczną

W planie wojewódzkim ustalono objęcie szczególną ochroną miast określonych w niniejszym planie województwa jako ośrodki kulturowe oraz zespoły kulturowe. Ośrodki kulturowe są to miejsca koncentracji obiektów zabytkowych będące miastami historycznymi. Przy ich ocenie wzięto pod uwagę ilość i jakość następujących elementów obejmujących: układ staromiejski – Stare Miasto, w tym rynek, zamek, kościół, obwarowania miejskie i ratusz, a także obiekty zabytkowe w ich sąsiedztwie.

Rozwiązanie problemów w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego na obszarze województwa głównie będzie obejmowało:

- działania ochronne i zabezpieczające, a także określenie zasobów i ich wartości;
- opracowanie strategii działań zmierzających do skutecznej i ciągłej ochrony, prawidłowego ich zagospodarowania i wypromowania;
- usystematyzowanie istniejących opracowań dotyczących krajobrazu kulturowego na fragmentach byłych województw włączonych w granice nowego regionu, dokonanie ich oceny według jednolitych kryteriów oraz uzupełnienie braków;
- przystosowanie obiektów zabytkowych do nowych funkcji (np. turystyka)

## WARMIŃSKO-MAZURSKI WOJEWÓDZKI PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2024-2027

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2024-2027 został przyjęty uchwałą nr LV/858/23 Sejmiku Województwa

Warmińsko-Mazurskiego z dnia 19 grudnia 2023 r. Program wojewódzki stwierdza, że zasoby dziedzictwa kulturowego województwa warmińsko-mazurskiego ze względu na swoją wartość kulturową, historyczną i unikatowość wymagają ochrony, racjonalnego wykorzystania i zagospodarowania. Stanowią ogromny potencjał do promocji regionu, rozwoju turystyki i edukacji kulturowej oraz kształtowania tożsamości regionalnej.

W „Programie opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027” sformułowano cel główny i dwa cele szczegółowe wraz z kierunkami działań. Cele i działania zostały wyznaczone w oparciu o wyniki aktualnej diagnozy uwarunkowań dziedzictwa kulturowego regionu. Ponadto są zgodne z celem programu wynikającym z art. 87 ust. 2 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami. Program na lata 2024-2027 jest aktualizacją i rozwinięciem „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2020-2023”.

Istotne jest aby ochrona dziedzictwa kulturowego i przestrzeni kulturowej skorelowana była z polityką rozwoju regionalnego. Dlatego też przyjęte cele są zgodne ze strategią rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego, ustaleniami Planu zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego oraz Strategią rozwoju turystyki województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025, a także z krajowymi strategicznymi dokumentami.

Cel główny programu to: Ochrona i zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie tożsamości regionalnej województwa warmińsko-mazurskiego. W ramach celu głównego do realizacji wskazano następujące cele szczegółowe i kierunki działań:

#### Cel I: POPRAWA STANU ZACHOWANIA I OCHRONA ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

1. Dążenie do poprawy stanu zachowania i utrzymania zabytków i ich otoczenia oraz krajobrazu kulturowego.

1.1. Podejmowanie działań ratunkowych służących poprawie stanu obiektów zabytkowych, zgodnie z przepisami prawa i sztuką konserwatorską, ze szczególnym uwzględnieniem zabytków najcenniejszych i stanowiących o specyfice kulturowej regionu (m.in.: obiekty sakralne, architektura rezydencjonalna, wiejska, zabytki

techniki, założenia parkowe, cmentarze).

1.2. Zabezpieczanie obiektów zabytkowych przed dewastacją i zagrożeniami, z uwzględnieniem warunków atmosferycznych i skutków zmian klimatycznych, w tym poprzez m.in.: wykonanie odpowiednich instalacji (elektrycznych, przeciwwłamaniowych, przeciwpożarowych).

1.3. Uwzględnianie kontekstu historycznego przy zagospodarowaniu terenów w otoczeniu zabytków, poprzez m.in.: nawiązywanie stylem, gabarytami, formą architektoniczną, materiałami budowlanymi przy realizacji nowej zabudowy (w tym do form i stylu tradycyjnej zabudowy regionalnej szczególnie na obszarach wiejskich), ochronę przedpól obiektów zabytkowych, układów, zespołów urbanistycznych i ruralistycznych oraz sylwet historycznych miejscowości.

1.4. Adaptacja obiektów zabytkowych do nowych funkcji zgodnie ze sztuką konserwatorską, bez strat dla wartości obiektu i substancji zabytkowej.

1.5. Ochrona i kształtowanie krajobrazów kulturowych, poprzez m.in.:

- wspieranie zintegrowanych działań służących ochronie krajobrazu kulturowego i wartości przyrodniczych,
- promowanie zintegrowanego podejścia do ochrony krajobrazu kulturowego,
- zachowanie wyróżników kulturowych w przestrzeni,
- zapobieganie degradacji cennych kulturowo krajobrazów przy planowaniu i realizacji działalności inwestycyjnej.

2. Aktualizacja wiedzy na temat zasobów zabytkowych i ich stanu.

3. Cyfryzacja i udostępnianie danych w zakresie materialnych i niematerialnych zasobów kulturowych regionu, przy użyciu nowoczesnych technologii.

4. Wspieranie inicjatyw mających na celu obejmowanie ochroną lub podnoszenia rangi ochrony obiektów i obszarów o najcenniejszych wartościach dziedzictwa kulturowego, świadczących o specyfice i tożsamości województwa.

5. Wspieranie finansowe prac remontowo-konserwatorskich i konserwacji obiektów zabytkowych.

## Cel II: RACJONALNE WYKORZYSTANIE POTENCJAŁU ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W POLITYCE ROZWOJU WOJEWÓDZTWA

1. Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego do rozwoju gospodarczego, w tym w szczególności turystyki.

1.1. Wzmacnianie marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego.

1.2. Promowanie zasobów dziedzictwa kulturowego regionu, ze szczególnym uwzględnieniem różnorodności i odrębności kulturowej poszczególnych obszarów województwa.

1.3. Tworzenie oferty turystycznej w oparciu o wyróżniki kulturowe regionu (np. postać Mikołaja Kopernika, dawne pałace i dwory, warmińskie kapliczki, miasta Cittaslow).

1.4. Tworzenie nowych produktów turystycznych i szlaków turystycznych oraz rozwój istniejących w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego.

1.5. Zagospodarowywanie obiektów zabytkowych na cele turystyczne, edukacyjne i gospodarcze.

1.6. Wspieranie, inicjowanie i organizacja przedsięwzięć oraz wydarzeń artystycznych, kulturalnych i innych związanych z dziedzictwem kulturowym.

1.7. Wykorzystanie najnowszych technologii cyfrowych i informacyjnych do promocji i udostępniania dziedzictwa kulturowego.

1.8. Podniesienie kompetencji kadry działającej w obszarze dziedzictwa kulturowego m.in. w zakresie wykorzystania nowoczesnych technologii.

2. Rozwój działalności muzealnej.

2.1. Promowanie unikatowej i różnorodnej oferty muzeów, w tym rozwijanie atrakcyjnych, nowoczesnych form eksponowania zasobów muzeów.

2.2. Rozwijanie działalności edukacyjnych i artystycznych w celu upowszechniania i popularyzowania historycznej wiedzy o regionie.

2.3. Podniesienie kwalifikacji kadr i poprawa warunków lokalowych muzeów, w

tym zapewnienie wyposażenia w monitoring, zabezpieczenia antywłamaniowe, przeciwpożarowe i nowoczesne archiwa.

2.4. Wspieranie tworzenia i funkcjonowania lokalnych muzeów.

3. Promowanie i upowszechnianie wiedzy o regionie i jego dziedzictwie kulturowym i tożsamości kulturowej.

3.1. Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym i potrzebie jego ochrony, przez m.in.: organizowanie i wspieranie imprez, pokazów, odczytów, konferencji, konkursów, wydarzeń kulturalnych, działalności wydawniczej i edukacyjnej, kierowanych do różnych grup społecznych.

3.2. Edukacja lokalnych samorządów i osób prywatnych w zakresie odpowiedniego wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego do promocji i rozwoju społeczno-gospodarczego regionu.

3.3. Ekspozowanie unikatowych walorów regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz podnoszenie świadomości kulturowej mieszkańców województwa w celu budowania tożsamości regionalnej i lokalnej.

3.4. Promowanie:

- „dobrych praktyk” w zakresie zagospodarowania i użytkowania obiektów zabytkowych,
- tradycyjnych cech regionalnej architektury i budownictwa oraz dziedzictwa niematerialnego,
- najcenniejszych zabytków, w szczególności w odniesieniu do obiektów świadczących o odrębności i specyfice regionu.

4. Tworzenie warunków do szerokiej współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.

4.1. Rozwijanie współpracy i integracji działań Samorządu Województwa, instytucji publicznych, naukowych, organizacji pozarządowych i innych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

4.2. Wspieranie współpracy międzynarodowej, międzyregionalnej i transgranicznej

na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.

4.3. Wzmacnianie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami, poprzez m.in.: wspieranie inicjatyw społecznych w zakresie tworzenia lokalnych muzeów, wsparcie merytoryczne obecnych i potencjalnych użytkowników obiektów zabytkowych.

5. Wsparcie finansowe działań i inicjatyw wykorzystujących potencjał dziedzictwa kulturowego regionu.

6. Uwzględnianie problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego w regionalnych dokumentach planistycznych i programowo-strategicznych oraz innych dokumentach (m. in. planach ochrony parków krajobrazowych).

## STRATEGIA ROZWOJU KULTURY W WOJEWÓDZTWIE WARMIŃSKO-MAZURSKIM

W 2000 r. powstał wojewódzki dokument dotyczący ochrony dorobku kulturowego regionu. Jest nim Strategia rozwoju kultury województwa warmińsko-mazurskiego do 2015 roku. Dokument ten stanowi rozwinięcie jednego ze strategicznych celów regionu, który brzmi: „Bogactwo dziedzictwa i kultury regionu istotnym czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego”.

Głównymi założeniami, które stanęły u podstaw opracowania strategii rozwoju kultury są między innymi:

- tworzenie odpowiednich warunków dla rozwoju muzealnictwa;
- ochrona i konserwacja zabytków;
- badania archeologiczne i kulturoznawcze;
- powołanie Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego;
- ochrona krajobrazu kulturowego i kształtowanie harmonijnego krajobrazu współczesnego;

- organizowanie i wspieranie przedsięwzięć kulturalnych o szczególnej randze służących do promocji regionu;
- zachowanie kultury niematerialnej, w tym tradycji ludowych ze szczególnym uwzględnieniem tych, które decydują o regionalnej odrębności i indywidualności;
- dostosowanie sieci placówek i instytucji kultury do potrzeb społeczności lokalnych.

Tak sprecyzowane założenia pozwoliły wygenerować trzy podstawowe obszary działania, dla których opracowane zostały cele szczegółowe, które przedstawiają się w sposób następujący:

Dla obszaru ochrona dziedzictwa kulturowego:

- Prawidłowe warunki ochrony dziedzictwa regionalnego;
- Odpowiednie warunki funkcjonowania muzeów;
- Ochrona krajobrazu kulturowego i kształtowanie harmonijnego krajobrazu współczesnego.

Dla obszaru organizacja i prowadzenie działalności kulturalnej:

- Tworzenie warunków szerokiej oferty kulturalnej;
- Dostosowanie sieci placówek i instytucji kultury do potrzeb społeczności lokalnych;
- Powszechnie dostępna edukacja w dziedzinie kultury i dziedzictwa regionalnego;
- Stworzenie systemu profesjonalnej opieki nad kulturą ludową;
- Tworzenie warunków finansowych do realizacji zadań z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego.

Dla obszaru: komunikacja społeczna, środki masowego przekazu w kulturze:

- Budowa społeczeństwa informacyjnego;

- Promocja zewnętrzna i wewnętrzna dorobku kulturowego.

## STRATEGIA ROZWOJU TURYSTYKI W WOJEWÓDZTWIE WARMIŃSKO-MAZURSKIM DO ROKU 2025

Na potrzeby Strategii Rozwoju Turystyki wypracowano następującą wizję rozwoju turystyki w województwie warmińsko-mazurskim:

*„Warmia i Mazury - to region unikalny w skali Europy, atrakcyjny dla wypoczynku oraz rozwoju biznesów turystycznych”*

Proponowany cel główny strategii, nawiązujący do misji i wizji został sformułowany następująco:

*“Turystyka staje się wiodącą, synergiczną dziedziną gospodarki województwa warmińsko-mazurskiego, wywierając pozytywny wpływ na rozwój wielu innych sektorów gospodarki regionu”.*

W treści strategii wyznaczono szereg priorytetów, które determinować będą rozwój turystyczny województwa w najbliższej perspektywie. Należą do nich:

- 1) Synergia kultury i turystyki
- 2) Kreatywność w turystyce
- 3) Turystyka inteligentna
- 4) Eko Trendy w turystyce

Najważniejszy z punktu widzenia niniejszego programu jest priorytet 1, który stwierdza, że oferta kultury współczesnej stanowi wg wskazań raportu Europejskiej Komisji Turystyki (European Travel Commission), jeden z głównych komponentów budowania i rozwoju atrakcyjnych produktów turystyki miejskiej. Istotnymi, pożądanymi dla turystów atrybutami ofert turystycznych, są m.in. autentyczność lokalna i społeczna, aktywne angażowanie odbiorcy w tym interakcja, możliwość uczestniczenia oraz doświadczania wydarzeń unikalnych, niepowtarzalnych, które dzieją się tylko w jednym miejscu oraz w określonym momencie czasowym.



Strategia podkreśla też znaczenie tworzenia produktów turystycznych w oparciu o istniejące zasoby i szlaki kulturowe, a także duże znaczenie turystyki wiejskiej i ekoturystyki.

Dokument wskazuje znaczenie sieci Cittaslow - miasta Cittaslow w regionie, tworzące atrakcyjną sieć do eksploracji turystyki objazdowej, w tym „perły” wśród małych miast w Polsce, mające także potencjał rozwoju silnej marki miejsca - np. Reszel, Pasym, Lidzbark Warmiński. Do ich atutów należą:

- Lokalne produkty turystyczne - oferta specyficzna dla każdej z miejscowości Cittaslow, w tym związana z jej tożsamością kulturową i społeczną.
- Potencjał kulturowy i społeczny miasteczek.
- Filozofia sieci miast Cittaslow - „miasta dobrej jakości życia” - funkcja edukacyjna, poznawcza.
- Wizerunek „prozdrowotny” Cittaslow - czyste powietrze, żywność naturalna i tradycyjna, niski stopień zanieczyszczeń, brak konieczności pośpiechu.

### **5.3 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAM I WYKONANYMI NA POZIOMIE POWIATU**

#### **POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU IŁAWSKIEGO**

Dokument został przyjęty Uchwałą nr XXII/190/20 z dnia 22 grudnia 2020 roku przez Radę Powiatu Iławskiego. Podstawowym założeniem przedstawionego poniżej „Programu opieki nad zabytkami powiatu iławskiego na lata 2021- 2024” jest ukierunkowanie działań lokalnego samorządu na poprawę stanu zachowania i utrzymania środowiska kulturowego.

Dla realizacji tego założenia w ostatnich latach kładzie się coraz większy nacisk na aktywizację lokalnych środowisk samorządowych. W ramach budowy nowoczesnego oblicza „społeczeństwa obywatelskiego” dostrzega się potrzebę pogłębiania samoświadomości społeczeństwa w oparciu o fundamenty miejscowych

tradycji kulturowych. Opieka nad dziedzictwem kulturowym powinna zatem leżeć u podstaw budowania nowoczesnego społeczeństwa, świadomego swojej przeszłości, która w oczywisty sposób pomaga definiować tożsamość kulturową jako wartościowy składnik struktury współczesnej cywilizacji

W treści programu wskazano szereg działań, które przyczynią się do poprawy zachowania obiektów zabytkowych. Z punktu widzenia gminnego programu najważniejsze działania to:

- 1/ uwzględnienie wszelkich uwarunkowań z zakresu ochrony zabytków w aktach prawa lokalnego dot. to min. miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego miast i gmin, lokalnych programów rewitalizacji i strategii ,oraz innych dokumentów planistycznych jak studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego ,
- 2/ wspieranie inicjatyw jednostek organizacyjnych, instytucji i właścicieli obiektów zabytkowych, mających na celu pozyskiwanie środków finansowych z dostępnych źródeł, przeznaczonych na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- 5/ ścisła współpraca z jednostkami samorządowymi, Urzędem Marszałkowskim i Warmińsko-Mazurskim Konserwatorem Zabytków w zakresie min. :utrzymania istniejących i tworzenia nowych szlaków kulturowych , oznakowania szlaków i tras turystycznych ,ścieżek edukacyjnych ,zagospodarowania innych miejsc atrakcyjnych turystycznie,
- 9/ wdrożenie i promocja obiektów zabytkowych do kompleksowej oferty turystycznej powiatu min. w formie wystaw targowych , wydawnictw adresowanych do biur podróży i instytucji zajmujących się organizowaniem ruchu turystycznego,
- 10/ współpraca z samorządami, stowarzyszeniami oraz organizacjami pozarządowymi, instytucjami kościelnymi i organizacjami wyznaniowymi, działającymi w sektorach edukacji oraz kultury i sztuki w zakresie:
  - edukacji kulturalnej dzieci i młodzieży
  - organizacji konkursów poszerzających wiedzę uczniów na temat dziedzictwa kulturowego i jego ochrony,
  - upowszechnianie wiedzy o zasobach kulturowych powiatu ze szczególnym nastawieniem na dzieci i młodzież

- organizacja imprez mających znaczenie dla rozwoju kultury i integracji społeczności powiatu

12/ udostępnienie informacji o zabytkach na stronie internetowej powiatu.

#### **5.4 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAM WYKONANYMI NA POZIOMIE GMINY**

##### **STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO GMINY IŁAWA**

Studium zostało przyjęte Uchwałą Rady Gminy Iława nr XLVII/454/2010 z dnia 5 listopada 2010 r., a następnie zmienioną Uchwałą Rady Gminy Iława nr XLIV/380/2018 z dnia 23 lutego 2018 r.

Dokument określa podstawowe zasady ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego w rozbiciu na poszczególne typy obiektów. Wskazuje, że wartościowy jest fakt, iż historycznie cenne obiekty budownictwa i architektury przejawiają typowe cechy regionu Warmii i Mazur. Znajdują się wśród nich ciekawe zespoły architektoniczno - krajobrazowe, jak np. zespół folwarczny w Szymbarku, przedstawiający interesujące wartości kulturowe. Na szczególną uwagę jednak zasługują zespoły podworskie, złożone z kilku, niekiedy kilkunastu obiektów architektonicznych, połączonych często z parkiem podworskim lub jego pozostałościami. Część obiektów przedstawia zły stan techniczny, inne obiekty natomiast, jak np. cmentarze ewangelickie, parki podworskie występują w formie śladowej. Obiekty architektoniczne jednak są na ogół w stanie zadowalającym o dużej wartości zabytkowej, którą obok układów i form budynków, podkreśla historycznie zachowany układ ruralistyczny - założenia urbanistyczne, osie i punkty widokowe, wnętrza krajobrazowe.

Na mocy studium ochronie podlegają układy kompozycji zieleni zgodne z historycznym założeniem. Strefa ochrony wokół obiektów obejmuje elementy, mające wpływ na kształtowanie przestrzeni, objętej ochroną oraz oddziałujące na sam obiekt chroniony. Na terenie parków możliwa jest lokalizacja obiektów z nimi związanych, po uprzedniej analizie historycznej, kompozycji układu i w sposób

zgodny z warunkami konserwatorskimi. Obowiązuje uzyskiwanie warunków do projektowania od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Jeśli chodzi o zabytkowe cmentarze, to ochronie podlegają wartościowe pod względem kulturowo – krajobrazowym układy kompozycji przestrzennej, zgodne z historycznym założeniem. Strefa ochrony wokół obiektów wpisanych do rejestru zabytków obejmuje elementy, mające wpływ na kształtowanie przestrzeni, objętej ochroną oraz oddziałujące na sam obiekt chroniony. Obowiązuje uzyskiwanie warunków do projektowania od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków podlegają ochronie ze względu na typowe cechy budownictwa regionalnego, szczególnie w kształcie i pokryciu dachu, kształcie i wystroju otworów okiennych i drzwiowych, wystroju elewacji, detalu architektonicznym i bezpośrednim otoczeniu.

Studium zaznacza, że na terenie gminy licznie występują stanowiska archeologiczne, w tym wpisane do rejestru zabytków oraz objęte ochroną konserwatorską. Wśród nich znajdują się stanowiska o własnej formie krajobrazowej (grodziska, kurhany, kopce, groble), stanowiska płaskie duże (cmentarzyska, osady) oraz stanowiska płaskie małe (ślady osadnicze).

Na terenach występowania stanowisk archeologicznych o własnej formie krajobrazowej (GRUPA I), objętych wpisem do rejestru zabytków oraz ochroną konserwatorską obowiązuje całkowity zakaz prowadzenia inwestycji. Na terenach występowania stanowisk archeologicznych płaskich małych (GRUPA III) dopuszczalne jest prowadzenie inwestycji, lecz z wymaganym nadzorem archeologicznym. W uzasadnionych przypadkach może nastąpić przekwalifikowanie terenu na konieczność przeprowadzenia ratowniczych badań archeologicznych. Obowiązuje uzyskiwanie warunków do projektowania od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Dla Gminy Iława ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

a) ochronie podlegają obiekty i obszary wpisane do Gminnej Ewidencji Zabytków, która zawiera również obiekty i obszary ujęte w Wojewódzkim Rejestrze Zabytków;

b) w przypadku obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków prowadzenie wszelkich działań inwestycyjnych w obiektach i obszarach objętych ochroną oraz w ich otoczeniu powinno być zgodne z przepisami odrębnymi;

c) w przypadku obiektów i obszarów posiadających wartości zabytkowe, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków prowadzenie działań inwestycyjnych musi być zgodne z przepisami odrębnymi;

d) ustala się zakaz dokonywania zmian w budynkach historycznych, mogących doprowadzić do utraty wartości zabytkowej. Remonty budynków historycznych należy prowadzić na zasadach pozwalających zachować jako eksponowane walory zabytkowe elewacji tj. kompozycję elewacji, detal architektoniczny, rodzaj wykończenia elewacji, historyczny rodzaj materiałów budowlanych;

e) wszystkie inwestycje budowlane oraz działania mogące prowadzić do zmiany wyglądu budynków lub obszarów wpisanych do rejestru zabytków lub mogące naruszać ich ekspozycję, w tym montaż wszelkiego rodzaju urządzeń technicznych, tablic i reklam muszą być zgodne z przepisami odrębnymi;

f) w odniesieniu do nowej zabudowy obowiązuje zasada dostosowania do sąsiadujących obiektów historycznych o tej samej funkcji pod względem gabarytów, wysokości, bryły (w tym kierunku kalenicy, spadku połaci dachowych) oraz pokrycia dachów, formy architektonicznej, materiałów budowlanych (dachówka ceramiczna, cegła, kamień, tynki o tradycyjnej fakturze, drewno itp.);

g) w odniesieniu do zabytków archeologicznych ochronie podlegają nawarstwienia kulturowe Gminy Iława, a wszelkie prace ziemne podejmowane na ich terenie należy prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi;

h) wszelkie prace inwestycyjne dotyczące zabytkowych parków i cmentarzy należy prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi;

i) w odniesieniu do zabytkowych parków i cmentarzy ochroną należy objąć drzewostan, elementy małej architektury, nagrobki, kaplice, ogrodzenia, a także kompozycję przestrzenną (aleje, układ kwater);

j) w obrębie cmentarzy obowiązuje ochrona układu przestrzennego (alei, układu kwater), ochrona zabytkowego drzewostanu, ochrona historycznych

nagrobków i innych elementów małej architektury tj. ogrodzenia, pompy wodne, kaplice;

k) w obrębie parków obowiązuje: ochrona układu przestrzennego i historycznego sposobu zagospodarowania, ochrona zabytkowego drzewostanu, ochrona historycznych elementów małej architektury, ochrona historycznej kompozycji założenia, nakaz zachowania istniejącej rzeźby terenu, zakaz lokalizacji inwestycji mogących negatywnie oddziaływać na środowisko przyrodnicze, zakaz prowadzenia inwestycji mogących negatywnie wpłynąć na poziom i jakość wód gruntowych, nakaz prowadzenia nadziemnych i naziemnych sieci infrastruktury, zakaz podziałów niezgodnych z historyczną parcelacją, nakaz zachowania i konserwacji historycznych obiektów małej architektury, nakaz ochrony zieleni wysokiej.

Działalność inwestycyjną na obszarach objętych ochroną konserwatorską można prowadzić zgodnie z zasadami integracji konserwatorskiej, to jest:

- zachowania i kontynuacji historycznych układów zabudowy;
- ochronie istniejących obiektów zabytkowych;
- nawiązania formą, detalem architektonicznym i rozplanowaniem nowej zabudowy do zabudowy tradycyjnej;
- zachowania historycznych zespołów osiedleńczych wraz z siecią dróg i istniejącą zielenią wysoką;
- zachowania zasadniczych elementów historycznego rozplanowania nowej zabudowy tradycyjnej;
- zachowania zasadniczych elementów historycznego rozplanowania ulic i placów;
- przebudowy obiektów dysharmonijnych;
- stosowania tradycyjnych materiałów budowlanych;
- adaptacji istniejących obiektów do nowej funkcji pod warunkiem utrzymania ich charakteru.

## MIEJSCOWE PLANY ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO

Na terenie Gminy obowiązuje obecnie szereg miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, które w swojej treści uwzględniają zasady ochrony dziedzictwa kulturowego. Zapisy planów uwzględniają ogólne zasady ochrony konserwatorskiej, wprowadzając na terenach chronionych prawem obowiązek uzgadniania wszelkiej działalności inwestycyjnej oraz wszelkich działań mających wpływ na zachowanie zabytkowej przestrzeni z właściwym konserwatorem zabytków.

## **6. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY IŁAWA**

### **6.1 CHARAKTERYSTYKA GMINY IŁAWA**

Gmina Iława położona jest w zachodniej części województwa warmińsko – mazurskiego, w powiecie iławskim. Powierzchnia gminy wynosi 178,72 km<sup>2</sup>, a zamieszkuje ją 8121 osób (dane na dzień 30.06.2012r.). W jej skład wchodzi 76 miejscowości skupionych wokół 27 sołectw.

Obszar gminy położony jest w większości w obrębie regionu fizyczno – geograficznego zwanego Pojezierzem Iławskim. Część gminy położona na południe od Iławy zalicza się już do Pojezierza Brodnickiego. Natomiast południowo – wschodni pas to Dolina Drwęcy. Jednostki te stanowią część Pojezierzy Południowobałtyckich, razem z którymi wchodzi w skład okołobałtyckiej strefy pojeziernej.



#### Położenie gminy Iława na tle powiatu iławskiego

Teren gminy charakteryzuje się krajobrazem pojeziernym - z licznymi jeziorami. Jedną z dwóch dominujących przestrzennie jednostek morfogenetycznych jest wysoczyzna moreny dennej zbudowana z glin zwałowych i - podrzędnie - z piasków lodowcowych. Zajmuje ona zachodnią część gminy i jej część środkowo-wschodnią. W obrębie tej jednostki powierzchnia terenu zawiera się na ogół między rzędnymi 110 - 115 m npm i jest falista, a formy terenowe są zwykle drobno-powierzchniowe. Na jej obszarze znajduje się większość terenów rolniczych gminy. Drugą charakterystyczną cechą budowy geologicznej jest występowanie na terenie gminy Iława falistych, a miejscami prawie równinnego piaszczystego zandru, obejmujący północną i południowo-wschodnią część gminy z łączącym je przesmykiem po zachodniej stronie Jezioraka. Tereny zandru prawie w całości pokryte są lasami.





Mapa Gminy Iława (źródło UG Iława)

Ponad 40 % powierzchni gminy zajmują użytki rolne, z czego nieco ponad 2/3 powierzchni gruntów rolnych zajmują grunty orne, a prawie 1/3 – trwałe użytki zielone. Grunty rolne skupiają się w zachodniej i środkowo-wschodniej części gminy – na wysoczyźnie morenowej. Na obszarze gminy przeważa typ gleb brunatnych. Natomiast występuje duża różnorodność kompleksów glebowo-rolniczych.

Obszar gminy Iława charakteryzuje się wysokim wskaźnikiem lesistości. Lasy zajmują bowiem ok. 41,5% jej powierzchni. Główny kompleks leśny - występujący na terenie gminy - usytuowany południkowo, jest częścią wielkiego masywu zwanego Lasami Iławskimi o łącznej powierzchni ponad 20 tys. ha. Kompleks ten zajmuje prawie całą północną i południową część gminy, przewężając się w części środkowej, w okolicach miasta Iława. Na zachód i wschód od tego przewężenia rozciąga się teren praktycznie bezleśny, za wyjątkiem niewielkiego kompleksu w okolicy jez. Karaś.

Sieć hydrograficzna jest silnie rozbudowana. Głównym jej elementem są liczne jeziora, w większości przepływowe. Cieki oprócz Drwęcy, Osy i Iławki mają małe przepływy. Charakterystyczne dla rzeźby młodoglacjalnej jest występowanie

obszarów bezodpływowych. Największą rzeką jest Drwęca przepływająca wzdłuż wschodniej granicy gminy. Mniejsze to jej dopływ Iławka i górny odcinek Osy - przepływającej przez zachodnią część gminy.

Wśród bogactwa jezior dominującą pozycję zajmuje jez. Jeziorak Duży (najdłuższe jezioro w Polsce), który wraz z przyległym do granic gminy jez. Płaskim wchodzi w skład Systemu Jezior Warmińskich. Poziom wody w tych jeziorach regulowany jest sztucznie - za pomocą śluzy na Kanale Elbląskim w Miłomłynie i jazu na rzece Iławce w Iławie oraz utrzymywany grodzią na Kanale Jerzwałdzkim. Jeziorak jest szóstym pod względem wielkości jeziorem w Polsce. Jego całkowita powierzchnia wynosi 32,3 km<sup>2</sup>, długość maksymalna - 27,5 km, średnia szerokość - 1,2 km, głębokość jeziora jest niezbyt duża i maksymalnie wynosi - 12,0 m., a najczęściej jest ograniczona izobatami 5 - 7,5 m. (ok. 40% zwierciadła wody). Linia brzegowa jeziora jest dobrze rozwinięta (liczne są zatoki, wyspy i półwyspy). Powierzchnia wysp wynosi 0,24 km<sup>2</sup>.

Przez teren gminy Iława przebiegają następujące linie kolejowe:

- linia kolejowa magistralna nr 009 Warszawa - Iława - Gdańsk, dwutorowa, zelektryfikowana;
- linia kolejowa pierwszorzędna nr 353 Poznań - Toruń - Iława - Olsztyn - Korsze - Skandawa, dwutorowa, zelektryfikowana;
- linia kolejowa drugorzędna nr 251 Tama Brodzka - Iława, jednotorowa, nieelektryfikowana.

Istniejące linie kolejowe 009 i 353 mają znaczenie w ruchu na poziomie państwowym. W przypadku linii Tama Brodzka - Iława ruch został zawieszony, a wszelkie prace projektowe, dotyczące tego obiektu, przekazano lokalnym samorządom.

Najważniejszą trasą drogową przebiegającą przez teren gminy jest droga krajowa o funkcji międzyregionalnej Nr 16 Grudziądz - Olsztyn - Augustów przewidywana w klasie technicznej GP (główna ruchu przyspieszonego). Poza tym duże znaczenie mają: droga wojewódzka nr 536 Iława - Samplawa, stanowiąca ważne powiązanie dla województw: mazowieckiego, warmińsko-mazurskiego i pomorskiego oraz droga wojewódzka nr 521 Kwidzyn - Iława, stanowiąca ważne

powiązanie dla województw: mazowieckiego, warmińsko-mazurskiego i pomorskiego.

## 6.2 RYS HISTORYCZNY GMINY IŁAWA

Tereny gminy Iława są nierozłącznie związane z miastem Iława, którego metryka sięga 1305 roku, kiedy to zostało założone przez komtura krzyżackiego Siegharda von Schwarzburga. Mimo, iż część okolicznych wsi powstała jeszcze wcześniej, to ogólnie można powiedzieć, iż powstanie i rozwój większości miejscowości wiejskich zapoczątkowane zostały po lokacji Iławy, a ich historia wiąże się z obecnym na tych terenach przez stulecia osadnictwem krzyżackim i niemieckim. Dane historyczne dotyczące historycznie najważniejszych miejscowości przedstawione są w zestawieniu poniżej:

### Dół

Wieś została założona po 1525 r., gdy graf von Finckenstein – właściciel dóbr rudzynieckich – założył po drugiej stronie Daulensee (Jeziora Dół), zwanego też Eylenzsee (Jezioro Iławski), wioskę chłopską nazwaną Daulen Dorf. Wśród pierwszych mieszkańców nowo założonej wsi występowali osadnicy o nazwiskach polskich, którzy zostali tu sprowadzeni z sąsiedniej Lubawszczyzny lub Mazowsza. Pierwsza szkoła została założona w Dole w 1830 r. i mieściła się w chłopskiej chacie. W XIX w. działała we wsi cegielnia, należąca do właścicieli dóbr rudzynieckich, książąt von Reuss-Gera. Na wschód od wsi znajdowało się duże torfowisko – tu mieszkańcy Dołu podczas obu wojen zaopatrywali się w torf służący im do palenia w piecach i pod kuchnią. Przed wybuchem II wojny światowej obszar gruntów wiejskich wynosił 508 ha, we wsi było 16 zagród chłopskich oraz 2 gospodarstwa przy drodze do Ławic. W pobliżu wsi Dół znajduje się cypel Adlerwinkiel oraz leżąca naprzeciwko niego wysepkę o powierzchni ok. 1 ha. Kształt i położenie cypla o wysokich stromych brzegach, porośniętych lasem bukowo-dębowym, wskazują na istnienie tutaj w odległej przeszłości strażnicy lub grodu obronnego.

### Dziarny i Dziarnówko

Pierwsza wzmianka o Dziarnach pochodzi z dokumentu z 1317 r. Mówi się w nim, że mieszkańcy tej wsi obowiązani są płacić dziesięcinę proboszczowi

iławskiemu. Natomiast pierwsza wzmianka o Dziarnówku pochodzi z 1414 r. Z tego też roku pochodzi dokument mówiący, że w Dziarnach jest karczma, a karczmarz płaci czynsz roczny w wysokości 3 wiardunków. W czasie wojny trzynastoletniej wieś została kompletnie zniszczona. W 1789 r. Dziarny były wsią szlachecką z folwarkiem i liczyły 8 domów mieszkalnych, a Dziarnówko były wsią szlachecką z młynem i liczyły 19 domów mieszkalnych. Później Dziarny były folwarkiem należącym do Rudzienic. Wydzieloną w wyniku parcelacji wieś nie utrzymała się długo – w latach 1864-1871 w pięciu jej domach mieszkało 37-38 osób. Spis z 1905 r. wymienia już Dziarny jako samodzielny majątek o powierzchni 426 ha. Wieś liczyła wtedy 135 mieszkańców, którzy żyli w 21 zagrodach chłopskich.

### **Franciszkowo**

O początkach wsi brak jakichkolwiek wiadomości. W 1789 r. Franciszkowo było szlacheckim majątkiem z folwarkiem i liczyło 21 domów mieszkalnych, w 1817 r. natomiast 16 domów i 108 mieszkańców. W 1831 r. była tu już wieś i majątek. Pod koniec XIX w. właścicielem majątku był baron Carl von Brederlow.

### **Frednowy**

Wieś otrzymała swój pierwszy przywilej lokacyjny z rąk komtura dzierzgońskiego Luthera von Braunschweiga. Lokację wsi potwierdził w 1371 r. komtur ostródzki Waldbot von Bassenheim, nadając 78 włók gruntów mieszkańcom Frednowych i do tego 4 włóki ziemi na potrzeby miejscowej parafii. W czasie wojny trzynastoletniej wieś została całkowicie zniszczona. 8 września 1547 r. wieś przeszła w posiadanie wójta Rybaków Antoniego Borkego. W 1620 r. Frednowy przeszły, drogą dziedziczenia, w posiadanie rodziny von Oelsnitzów, w której rękę pozostawały do 1751 r. Od tego czasu wielokrotnie zmieniali się właściciele wsi. W 1905 r. była ona domeną królewską. Istniejący obecnie we Frednowych kościół barokowy zbudowany został w 1769 r., a pod koniec XVIII w. w wyniku uderzenia pioruna utracił wieżę. Wieżę tę w 1927 r. odbudowali ponownie mieszkańcy wsi.

### **Gałdowo**

Nazwa Gałdowo po raz pierwszy pojawiła się w przywileju lokacyjnym wydanym przez kapitułę biskupa Pomezanii w 1312 r. Dokument mówi o tym, że sołtys imieniem Jahann założył niemiecką wieś Goldau, do której należały 74 łany (1250 ha) gruntów oraz lasy. Jeszcze dwukrotnie, 19 maja 1377 r. i w 1401 r., kapituła

wystawiła sołtysowi i mieszkańcom wsi nowe przywileje lokacyjne. W 1603 r. wybudowano nowy kościół, do którego w 1864 r. dobudowano wieżę. Po roku 1525 książę Prus Albrecht Hohenzollern nadał wsie Gałdowo, Łęgowo, Jędrychowo i Trupel wraz z 29 innymi wioskami wchodzącymi w skład dóbr szymbarskich biskupowi Erhardtowi von Quies. Po śmierci biskupa całość dóbr otrzymał biskup Sambii Georg Von Polentz. Od tego czasu aż do początku 1821 r. chłopci gałdowscy byli lennymi poddanymi właścicieli dóbr, zobowiązanymi do prac pańszczyźnianych. Po reformie z 1821 r. chłopci gałdowscy zostali zwolnieni z prac pańszczyźnianych i feudalnego poddaństwa, płacili jednak czynsz mieszkającemu w Insterburgu (Prusy Wschodnie) grafowi Livoniusowi, który kupił majątek gałdowski od Polentzów. W roku 1914, po śmierci ostatniego Livoniusa, dobra Gałdowo odziedziczył jego wnuk Edelman.. W roku 1928 Gałdowo i 300 ha gruntów nabył Eugen Kruger, reszta gruntów w ilości 1.260 ha została rozparcelowana i zasiedlona.

## **Gardzień**

Najstarsza wzmianka o Gardzieniu pochodzi z 1378 r. i mówi o tym. Iż kapituła pomezkańska za kwotę 10 grzywien sprzedała Michałowi Postelin młyn wodny na wypływającej z jez. Gardzień rzece Osa. W młynie mielono mąkę na potrzeby mieszkającej w szymbarskim zamku załogi rycerskiej. Dobra gardzieńskie wraz z młynem wodnym w 1699 r. kupił od Wallenrodta, wielkiego marszałka Prus, właściciel zamku i dóbr szymbarskich, graf Ernst Finck von Finckenstein. Finckenstein po zakupie dóbr wybudował tutaj na wzór pałacu w Tiefurth dwór dla swego zarządcy. Gdy w październiku 1826 r. właściciel dóbr szymbarskich graf Fryderyk Karol Filip Finckenstein zmarł bezdziejnie, dobra i pałac w Gardzieniu przeszły w ręce jego siostrzeńca i syna chrzestnego Hahnefeldta. Od Hahnefeldta w 1830 r. dwór w Gardzieniu wraz przyległymi folwarkami kupił pochodzący z Prus Wschodnich baron Werner von Gustedt i osiadł w nim wraz ze swoją świeżo poślubioną małżonką Jenny. Zaniedbany pałac Jenny von Gutsedt przebudowała na wzór pałacu Wittum w Weimarze. W 1864 r., po śmierci barona Wernera von Gustedt, pałac i dobra ziemskie w Gardzieniu kupił od baronowej Jenny kupiec Jonas z Berlina. Nowy właściciel Gardzienia traktował posiadłość jedynie jako letnią rezydencję i miejsce polowań. W roku 1860 kupiec sprzedał pałac i dobra ziemskie niejakiemu Zidowitzowi, od niego Gardzień wraz z folwarkami kupił w 1900 r. stary graf Finckenstein. W ten sposób, po 200 latach, całość dóbr gardzieńskich wróciła do

swych dawnych właścicieli, łącząc się na powrót z ich olbrzymimi włościami szymbarskimi.

### **Gromoty**

Brak jakichkolwiek wiadomości o początkach wsi. Pierwsza wzmianka pochodzi z „księgi strat”. Mówi się w niej, że w czasie wojny głodowej wieś wraz z karczmą, z której karczmarz płacił do kasy Zakonu dwie grzywny czynszu, została zniszczona. Kolejna wzmianka o istnieniu wsi pochodzi z 1437 r. W czasie wojny trzynastoletniej wieś znowu została zniszczona. Przy kolejnym zniszczeniu wsi w czasie wojny polsko-krzyżackiej zaginął, przechowywany przez sołtysa, przywilej lokacyjny. W 1789 r. Gromoty były wsią królewską z folwarkiem i liczyły 30 domów mieszkalnych.

### **Gulb**

Najstarsza nazwa tej wsi brzmiała: Gulbiens i Golme, wyraźnie wskazując na swój pruski źródłosłów. Tereny te, leżące w pobliżu jez. Gulbińskiego, były strefą graniczną pomiędzy terytoriami należącymi do Polski a ziemiami zamieszkałymi przez plemiona Prusów. W pobliżu jeziora znajduje się pochodzące z I tysiąclecia n. e. owalne grodzisko wysokie na 10 m o wymiarach 50m X 50 m, a także szaniec okrężny – pozostałość systemu obronnego osady plemienia Prusów. Data założenia wsi jest nieznana, wiadomo jedynie, że wioska została zniszczona doszczętnie podczas wojny głodowej i wtedy też zaginął przechowywany w domu sołtysa dokument lokacyjny Gulbia. Wioska została odbudowana ze zniszczeń wojennych i w 1447 r. otrzymała nowy dokument lokacyjny.

### **Kamionka**

Pomiędzy jez. Silm i Szymbarskim położona jest starożytna wieś Kamionka, która w czasach pruskich nosiła nazwę Protest. Tu krzyżowały się ważne trakty komunikacyjne, łączące w okresie Zakonu Krzyżackiego Iławę z Szymbarkiem, Dierzgoniem i Kisielicami. W dokumentach z 1302 r. wieś Kamionka i jez. Silm wymienione są jako miejscowości leżące na traktzie zwanym Via Regia – Droga Królewska, która prowadziła ku wybrzeżom Bałtyku. Po 1669 roku, gdy dobra szymbarskie, w skład których wchodziła Kamionka kupił Ernst Finck von Finckenstein, założony został tutaj folwark.

## **Kałduny**

Kałduny to najstarsza wieś w dawnym okręgu Rudzienice. Lokalizacji wsi dokonał w 1323 r. komtur dzierzgoński, Luther von Braunschweig. Po koniec XVIII w. we wsi istniały 24 zagrody chłopskie, a powierzchnia gruntów uprawnych wynosiła niecałe 400 ha. Na początku XX w., gdy właścicielem Kałdun był dziedzic dóbr rudzynieckich książę von Reuss-Gera, we wsi zbudowana została murowana, dwuklasowa szkoła. Przed 1939 r. Kałduny wraz z Julinem miały 441,2 ha gruntów, w 110 zagrodach gospodarskich mieszkało 377 osób.

## **Karaś**

Nazwa wsi Karrasch po raz pierwszy pojawiła się w dokumencie z 1324 r., mówiącym o nadaniu sołtysowi Radomka dóbr o wielkości 10 włók leżących pomiędzy Radomkiem a jez. Karaś. W roku 1741 w Karasiu zbudowana została pierwsza szkoła jednoklasowa. Niewielka szkoła okazała się zbyt mała dla wsi szybko rozwijającej się po reformie Prus z 1818 r. Dlatego na jej miejsce, w roku 1866 zbudowana została murowana szkoła trzyklasowa.

## **Laseczno**

Laseczno zostało założone w roku 1311 przez komtura Dzierzgonia Guntera von Arnstein. Laseczno zostało całkowicie zniszczone podczas wojny trzynastoletniej. To sprawiło, że spaloną i wyludnioną wieś zmieniono na dobra lenne, które w roku 1522 Wielki Mistrz zakonu Albrecht Hohenzollern nadał ówczesnemu staroście iławskiemu Paulowi von Fasolt. W wieku XVII Laseczno przeszło w ręce rodziny Gotzenów, od których w roku 1693 r. wieś kupili Finckensteinowie. Od tej pory Laseczno wchodziło w skład dóbr szymbarskich. Pod rządami Finckensteinów Laseczno zaczęło się podnosić z długotrwałej zapaści gospodarczej. W roku 1750 na fundamentach starej gotyckiej świątyni zbudowany został nowy kościół. Kolejną tragedią, porównywaną w kronikach wioski do zniszczeń z okresu wojny trzynastoletniej był pożar, który wybuchł w wielki czwartek przed Wielkanocą w 1928 roku i strawił prawie całą wieś.

## **Ławice**

Wieś Ławice została założona w 1325 r. pod nazwą Hansdorf. Od roku 1850 wieś Ławice wraz z majątkiem należały do rudzynieckich dóbr książąt Reuss – Gera.

W połowie XVIII w. król Fryderyk I osiedlił w Ławicach rodzinę Behringów. Potomek osiedleńców, August Behring, żonaty z Bertą Zech, 31 października 1948 r. podjął pracę nauczyciela w założonej na początku XIX wieku szkole ławickiej. Dnia 15 marca 1854 r. Augustowi Behringowi urodziło się piąte dziecko, syn Emil, przyszły odkrywca surowicy przeciwko tężcowi i dyfterytowi, za co został pierwszym w historii medycyny lekarzem nagrodzonym Nagrodą Nobla.

## **Mątyki**

Wieś występująca pod nazwami: Montig, Montykken, Montiken założona została w roku 1322. Na mocy dokumentu lokacyjnego, wydanego przez komtura Luthera von Braunschweig, założył ją osadźca Tiel z Laseczna. Podczas wojny głodowej w roku 1414 wieś i kościół uległy zniszczeniu. Akta wizytacyjne z 1507 roku zawierają wpis mówiący o tym, że jeszcze wtedy z ogółu 70 włók, 16 włók pozostawało opuszczonych. Natomiast kościół został odbudowany dopiero w roku 1576, a po stuleciach użytkowania doprowadzony do ruiny w końcu został rozebrany.

## **Mózgowo**

Tereny, na których lokowano Mózgowo, były jeszcze przed przybyciem Krzyżaków zamieszkiwane przez Prusów, którzy już w X wieku utrzymywali kontakty handlowe z sąsiednimi Niemcami i Polakami. Świadczy o tym znaleziony w 1866 roku podczas orania leśnej trzebieży niedaleko Mózgowa skarb numizmatyczny w postaci 2 tysięcy sztuk srebrnych monet. Pochodziły one z czasów króla Bolesława Chrobrego i cesarza Ottona III. Wioska, założona prawdopodobnie pod koniec XIII w., musiała ulec zniszczeniu w czasie ostatniego powstania Prusów i w 1323 roku została lokowana ponownie przez mistrza krajowego Friedricha Wildenberga. Dokument lokacyjny z 1323 r. mówi o nadaniu Gedeko Bormenowi na prawie chełmińskim pola zwanego Mozgowitz oraz o istnieniu drogi ze wsi do młyna wodnego na rzece Ossa. Po zajęciu Pomezanii przez Krzyżaków, Mózgowo najpierw należało do dominium kapituły biskupa Pomezanii, potem weszło w skład wójtostwa Bratian. Do XV w., w nadgranicznej wiosce mającej przez to znaczenie strategiczne, istniał dość spory krzyżacki gród obronny. Po bitwie pod Grunwaldem wieś i dobra Mózgowa zostały włączone do Polski i od tej pory aż do pierwszego rozbioru Polski wieś i dobra Mózgowa pozostawały enklawą należącą do Polski i zamieszkiwaną przez Polaków. Germanizacja wsi nastąpiła dopiero po roku 1910,



gdy 510 ha gruntów zakupionych od Bolesława Meyera przez Wschodniopruską Komisję Osiedleńczą w Poznaniu zasiedlone zostało przez niemieckich osadników sprowadzonych tutaj z Westfalii, Dolnej Saksonii i Holsztynu.

### **Nowa Wieś**

W roku 1326 komtur Dzierzgonia Luther von Braunschweig wydał dokument nadający Konradowi von Vrankenheim prawo założenia wsi oraz urząd sołtysa. Wieś została założona na 40 włókach gruntów. W czasie wojny trzynastoletniej wieś została zniszczona. Jeszcze w 1507 roku z 50 włók 14 leżało odłogiem. W 1789 roku Nowa Wieś była wsią szlachecką z folwarkiem i liczyła 29 domów mieszkalnych.

### **Radomek**

Dokładana data założenia Radomka nie jest znana. Jednak wieś, pod nazwą Klein Radem, leżąca pomiędzy Karasiem, Wikielcem i Szeplerzyzną pojawia się w dokumencie z 1323 roku. Można więc przypuszczać, że wioska została założona na kilka lat przed tą datą. W 1789 r. Radomek był folwarkiem należącym do dóbr szymbarskich Finckensteinów i znajdowało się tu 6 domów mieszkalnych.

### **Rudzienice**

Po raz pierwszy w dokumentach Rudzienice pojawiają się w roku 1249 pod nazwą Raydez. Najstarszy zachowany dokument lokacyjny Rudzienic pochodzi z roku 1350 i był wystawiony przez komtura ostródzkiego Guentera von Hohensteina. Niemiecka forma nazwy miejscowości – Raudnitz – wystąpiła po raz pierwszy w dokumencie z 12 listopada 1540 r. W roku 1675 wioskę wraz z dobrami ziemskimi o obszarze 20 włók kupił Ernst Finck von Finckenstein. Nowy właściciel Rudzienic zbudował sobie w parku siedzibę, którą był niewielki pałacyk z salami urządzonymi w stylu toskańskim. W 1784 r. Albrecht Fryderyk Finck von Finckenstein sprzedał Rudzienice Karolowi Ludwikowi Aleksandrowi zu Dohna-Schlodienowi. W 1905 r. Rudzienice były własnością Henryka XXV księcia Reussa.

### **Stanowo**

Wieś została założona w 1418 r. w miejscu dawnej osady pruskiej i zasiedlona miejscową ludnością pruską podczas III etapu krzyżackiej akcji osiedleńczej. Stanowo leży na skrzyżowaniu dróg Iława – Ostróda oraz Iława – Zalewo w miejscu,

gdzie do 1945 r. przebiegała granica między Prusami Wschodnimi (Ostpreussen), a Zachodnimi (Westpreussen). Przed I wojną światową Stanowo wraz z Kalitką i częścią wsi Sąpy należało do von Heimendahlów. Mieszkali oni w neogotyckim pałacu zbudowanym w połowie XIX wieku, wzorowanym na zamku rycerskim. Po I wojnie światowej, w roku 1920, dobra Stanowo liczące 510 ha kupił radca Abramowski z Gdańska. W majątku Stanowo zatrudnionych było 12 rodzin osiedlonych tu na stałe oraz nadzorca. Po II wojnie światowej w pałacu i zabudowaniach dworskich, zajętych przez wojska radzieckie, urządzono magazyny wojskowe. W roku 1948 żołnierze Armii Czerwonej opuszczając pałac doszczętnie go splądrowali i podpalili.

### **Stradomno**

Stradomno zostało założone na początku XVI wieku przez komtura dzierzgońskiego Siegharda von Schwarzburga. Ponowny przywilej lokacyjny wystawił w 1325 roku komtur Luther von Braunschweig. Stradomno, będące do 1525 roku wsią zakonną i wnoszące do kasy Zakonu wszelkie opłaty oraz czynsze określone dokumentem lokacyjnym stało się własnością biskupa Georga von Polentz. Od roku 1693 większa część gruntów Stradomna, prawie 2.000 mórg, wchodziła w skład szymbarskich włości Finck von Finckensteinów. Po wojnie francusko-pruskiej w latach 1870/1871 folwark Stradomno wziął w dzierżawę od Finckensteinów Robert Bamberg. W roku 1910 Stradomno liczyło 138 mieszkańców. Żyli oni w 18 domach i pracowali w 27 gospodarstwach wiejskich.

### **Siemiany**

Wieś Siemiany założono w roku 1700 w ramach tzw. osadnictwa szkatułowego. Przeprowadzanego na prawie chełmińskim. Wieś miała charakter typowo rybacki i jej mieszkańcy utrzymywali się głównie z rybołówstwa, jednak najstarsi i pierwotni mieszkańcy Siemian byli smolarzami i na swoje utrzymanie zarabiali wypalając w nadbrzeżnych lasach węgiel drzewny oraz produkując potaż. Stąd też wzięła się nazwa wsi – Schwalgendorf (Schwalge – obłoki dymu). W roku 1785 Siemiany liczyły 54 domy mieszkalne, były zatem jak na ówczesne czasy dość dużą wioską. Ze względu na rozległe i bogate tereny leśne otaczającej Siemiany Puszczy Pruskiej w roku 1780 utworzono tu nadleśnictwo, podlegające urzędowi leśnemu w Starym Dzierzgoniu.

## **Szałkowo**

Data założenia Szalkowa jest nieznana, wiadomo tylko, że musiała istnieć przed nadaniem w 1305 roku praw miejskich Iławie, bowiem akt lokacyjny Iławy zawiera jednocześnie zapis o nadaniu iławskiej parafii wioski rybackiej Schalkendorf. Mieszkańcy wsi utrzymywali się głównie z rybołówstwa i pracy w lesie, ale sporo tu było też rzemieślników i rolników, handlujący swoimi produktami w pobliskiej Iławie.

## **Szybark**

Pierwsza wzmianka o Szybarku pochodzi z 1378 roku. Wymieniony jest on w dokumencie określającym granice Starzykowa. Szybark był wówczas rezydencją proboszcza kapituły pomezkańskiej. W czasie wojny trzynastoletniej Szybark przechodził z rąk do rąk. 18 września 1454 roku po bitwie pod Chojnicami, dostał się ostatecznie w ręce Krzyżaków. Zarówno wieś jak i zamek zostały w czasie tej wojny zniszczone. W 1527 r., po sekularyzacji biskupstwa pomezkańskiego kapituła przekazała Szybark księciu Albrechtowi Hohenzollernowi. W październiku tegoż roku Albrecht nadał te dobra biskupowi – Erhardowi Queissowi, który zmarł w 1529 r. Książę Albrecht przekazał więc Szybark dokumentem z dnia 13 listopada 1532 roku, biskupowi Georgowi Polenzowi. Po śmierci Polenza majątek otrzymał jego syn Teofil Straszy. Z czterech synów Teofila dziedzicem majątku został średni – Albrecht. W 1653 r. Szybark przeszedł w ręce rodziny Eulenburgów, a w kilkanaście lat później (1668) właścicielem jego stał się Teodor Schlieben, po którego śmierci w 1699 r. jego syn i dziedzic odsprzedał majątek Ernstowi Finck von Finckensteinowi. W ręku Finckensteinów Szybark pozostawał jeszcze w roku 1905.

## **Tynwałd**

Tynwałd otrzymał lokację z rąk komtura dzierzgońskiego Luthera von Braunschweiga (1316-1326)), który nadał zasadzcy, Tylowi z Nowej wsi, 84 włóki ziemi na prawie chełmińskim. Odnowiony przywilej wieś otrzymała w 1375 roku z rąk komtura ostródzkiego Borcharta von Mansfelda. W przywileju tym zaznaczono, że sołtys ma prawo wybudować karczmę, w zamian za roczny czynsz w wysokości jednej grzywny. W czasie wojny trzynastoletniej wieś została zniszczona. W 1620 r. Tynwałd przeszedł w posiadanie rodziny von Oelsnitzów, której własnością był do roku 1804. W 1789 r. Tynwałd składał się z wsi szlacheckiej, majątku i folwarku

## Wikielec

Pierwsza wzmianka o Wikielcu pochodzi z dokumentu z 1317 roku. Lokacji wsi w 1324 r. dokonał komtur dzierzgoński Luther von Braunschweig. Odnowiony przywilej lokacyjny otrzymali mieszkańcy w 1473 roku z rąk marszałka Zakonu von Kinsburga. W roku 1547 wioskę Wikielec, posiadającą grunta o powierzchni 70 łanów, Jakub von Dieben sprzedał wraz z Iławą i urzędem starosty Wolfowi von Kreytzen.

## Ząbrowo

Ząbrowo zostało założone przez kapitułę pomezzańską na prawie chełmińskim pod koniec XIII wieku. Niemiecka nazwa wsi – Sommerau – pojawiła się w roku 1312 zapisana w dokumencie kapituły pomezzańskiej, który określał m. in. granice Babięt Wielkich. W wieku XIV, podczas wojen polsko-krzyżackich Ząbrowo uległo dwukrotnemu spaleniu. Po zniszczeniach wojennych z XIV wieku Ząbrowo przez długi czas nie mogło się podnieść z ruiny gospodarczej. Założenie parafii w Ząbrowie nastąpiło w czasie drugiej lokacji z 1373 r. Wówczas też wybudowano kościół, który wraz z wsią został zniszczony w roku 1414. Nowy wybudowano dopiero w latach 1701-1702. W 1924 r. wmurowano w polny głaz pamiątkową tablicę z okazji 600 rocznicy powstania wsi i setnej rocznicy uwłaszczenia.

*Opracowano na podstawie materiałów UG Iława oraz wydawnictw: Wiesław Niesiołędzki – „Powiat iławski. Dzieje zabytki, pejzaż i kultura. Szkice historyczne”, Praca zbiorowa – „Iława. Z dziejów miasta i powiatu”.*

## 6.3 ZABYTKI NIERUCHOME I KRAJOBRAZ KULTUROWY

Na terenie Gminy Iława znajduje się wiele przykładów historycznie cennej architektury. Do najważniejszych zabytków z terenu Gminy Iława można zaliczyć takie obiekty jak:

### Zamek w Szymbarku

Zamek został wzniesiony przez kapitułę pomezzańską w latach siedemdziesiątych XIV w. i był drugim co do świetności zamkiem po malborskim. Po sekularyzacji zakonu krzyżackiego stał się własnością rodu von Polentzów, którzy

przebudowali go na rezydencję renesansową. Od 1699 r. należał do rodu Finck von Finckenstein. W 1857 r. część południową zamku przebudowano w stylu neogotyckim. Zamek został spalony w 1945 r. przez wojska radzieckie. Dobrze zachowały się mury obwodowe z 10 basztami. W listopadzie 1999 r. w ruinach zamku kręcono sceny do filmu „Król Olch” w reżyserii Volkera Schloendorffa. Koło Szymbarka znajduje się cmentarz rodziny von Finckenstein.

Zamek zbudowano na planie prostokąta o wymiarach 75 na 92 metry. Powstał on na nasypie wcześniejszego grodu pruskiego. W ciąg ceglanych murów wkomponowano dziesięć baszt: cztery narożne i sześć kurtynowych. Wszystkie wysunięte były nieznacznie przed lico muru, wzmacniając w ten sposób siłę konstrukcyjną i obronną całego założenia. Wjazd na teren warowni prowadził od wschodu przerzuconym nad fosą zwodzonym drewnianym mostem, zastąpionym w XIX wieku istniejącym do dziś murowanym mostem arkadowym. Nieopodal bramy wzniesiono wysoką na ok. 24 metry wieżę główną (zegarową), w której usytuowano kaplicę oraz loch więzienny. Od wewnątrz dziedziniec był zabudowany z czterech stron: główne budynki zamykały go od zachodu i wschodu na całej długości oraz od strony południowej i północy na krótkich odcinkach. Funkcję reprezentacyjną pełniło skrzydło zachodnie – mieściło się w nim mieszkanie proboszcza, refektarz i kaplica.

Do ruin zamku przylega park, w którym wiele drzew stanowi pomnik przyrody. Odchodząca od wsi Szymbark sosnowa aleja, licząca sobie dwieście lat, która w całości stanowi pomnik przyrody, nosi nazwę Alei Napoleona. Jak głosi miejscowy przekaz tą aleją, podążał Napoleon w kierunku pałacu w Kamieńcu, w którym stacjonował przez dwa miesiące 1807 r

### **Kościół p. w. Matki Boskiej Częstochowskiej w Lasecznie**

Barokowy kościół salowy na planie prostokąta z poł. XVIII w. Wzniesiony z użyciem murów gotyckich z XIV w., na fundamentach z kamienia polnego. Elewacje tynkowane. Do korpusu przylega wieża oraz zakrystia. Dachy wielospadowe, kryte blachą.

### **Kościół p. w. Zesłania Ducha Świętego w Ząbrowie**

Kościół barokowy z XVIII–XIX w. Nawa kościoła pochodzi z początku XVIII w, wieża z 1864 r. Kościół jest murowany z cegły, z częściowym użyciem murów gotyckich z XIV w. Kościół salowy na planie prostokąta, z kwadratową wieżą od

zachodu i prostokątną zakrytą w płu-wsch narożniku. Dach korpusu dwuspadowy, kryty dachówką esówką, dach wieży czterospadowy, kryty blachą.

### **Kościół p. w. MB Królowej Polski w Rudzienicach**

Kościół neogotycki zbudowany w latach 1857-1860. Wieża zbudowana w 1866r. wg projektu Pritzla. Obiekt wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta z małym pięciobocznym prezbiterium i kwadratową wieżą. Murowany z cegły na kamiennej podmurówce. Więźba dachowa drewniana, dach kryty dachówką karpiówką, wieża blachą.

### **Kościół p. w. Trójcy Przenajświętszej we Frednowych**

Kościół barokowy z 1768 r., murowany z cegły, na ceglanej podmurówce. Posiada drewnianą empore opartą na drewnianych słupach. Wieżę wybudowano w 1928 r. według projektu J. S. Garlinga. W otoczeniu kościoła znajduje się też cmentarz parafialny z XVIII wieku, wpisany do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego.

### **Kościół św. Wojciecha w Gałdowie**

Kościół barokowy z 1724 r., drewniano-ryglowy. Wieża murowana, neogotycka z 1864 r.

Ochroną konserwatorską objęte zostały również następujące zespoły dworsko-folwarczne i dworsko-pałacowe:

L.p.	Miejscowość	Charakterystyka obiektu
a	b	c
1.	DZIARNÓWKO	<p>1. Dawny Młyn Wodny- Elektrownia Wodna- budynek z przełomu XIX i XX w., położony nad rzeką Iławką, położony w odległości ok. 2 km od miejscowości Dziarny. Budynek murowany z cegły i kamienia polnego, 2- kondygnacyjny z użytkowym poddaszem, przykryty dachem dwuspadowym.</p> <p>2. Budynek magazynowy- budynek murowany z cegły, otynkowany. Pierwotnie 2- kondygnacyjny. W budynku znajdują się 3 garaże i część mieszkalna.</p> <p>3. Budynek mieszkalny- budynek z 2 połowy XIX w., murowany z cegły, otynkowany. Dach naczółkowy kryty wtórnie eternitem.</p>

2.	DZIARNY	1. Zespół folwarczny- założenie z przeł. 4 ćwierci XIX i pocz. XX w. Zespół położony na planie zbliżonym do prostokąta o kompozycji geometrycznie zwartej. Składa się z części folwarcznej obejmującej dawne podwórze i przylegający do niego park oraz kolonii robotników. Budynki murowane, obecnie znacznie przebudowane lub rozebrane. W części założenia współczesne budynki gospodarcze. W kolonii domów robotników folwarcznych zachowały się trzy budynki.
3.	FREDNOWY	1. Założenie folwarczne, niegdyś dworsko- parkowo- folwarczne-założenie z przełomu XIX i XX w. Do czasów obecnych założenie zachowało się w stanie reliktowym. Pierwotnie składało się z części dworsko- parkowej, podwórza folwarcznego i domów robotników folwarku. Park w znacznej części z zachowanym drzewostanem. W miejscu rozebranego dworu budynek mieszkalny. Podwórze na rzucie prostokąta, zabudowa praktycznie nie istnieje. Pozostały dwa domy robotników oraz obora. Układ dróg pozostaje czytelny.
4.	GAŁDOWO	1. Zespół dworsko- folwarczny, niegdyś dworsko- parkowo- folwarczny- założenie z XIX w. Zespół zachowany w formie reliktu, jego pierwotny układ został zatarty jeszcze przed 1945r. Nie zachował się park. Dwór znacznie przekształcony, zeszpecony przebudowaniami w bardzo złym stanie technicznym.
5.	KAMIENŃ DUŻY	1. Zespół dworsko- pałacowy i folwarczny- założenie z przełomu XIX i XX w. Nieczytelna dawna kompozycja zespołu w części gospodarczej. Na obszarze podwórza zbudowano nowe obiekty wśród zachowanej dawnej stajni i obory. Dwór w niewielkiej części zachowany. Park zaniedbany.  2. Dom ogrodnika nr 1- budynek z 4-tej ćwierci XVIII w., murowany z cegły, otynkowany, na planie prostokąta, podpiwniczony, parterowy. Dach czterospadowy kryty dachówką ceramiczną holenderką. Stan techniczny zadowalający.
6.	LASECZNO	1. Zespół dworsko- folwarczny- założenie z przełomu XIX i XX w. Układ zespołu silnie przekształcony. Czytelne pozostają granice parku, jednak park nie zachował się. Dwór przebudowany na potrzeby szkoły podstawowej z rozbudowaną bryłą. Zabudowa podwórza folwarcznego zachowana w stanie reliktu, większość obiektów uległa spaleni w 1928r.  2. Stodoła nr 40, obecnie stodoła z częścią mieszkalną i inwentarską- budynek z przełomu XIX i XX w., o konstrukcji mieszanej, częściowo z cegły, częściowo szkieletowy z wypełnieniem ceglanym (mur pruski). Dach dwuspadowy kryty blachą. Obiekt zachował

		szereg pierwotnych cech.
7.	ŁAWICE	<p>1. Zespół folwarczny- założenie z przełomu XIX i XX w. Stan zachowania zespołu jako całości jest zły. Pierwotna kompozycja słabo czytelna. Całkowitej degradacji uległo podwórze folwarku. Większość budynków rozebrano, zatarcia uległy trakty komunikacyjne. Pierwotny wygląd zachowały jedynie domy robotników folwarku- murowane na planie prostokątnym, jednokondygnacyjne z poddaszem krytym dachami dwuspadowymi o dużym lub niewielkim spadku.</p> <p>2. Kuźnia nr 11- obecnie magazyn. Budynek z początku XX w., położony na terenie zespołu folwarcznego. Murowany z cegły oraz o konstrukcji szkieletowej wypełnianej cegłą (mur pruski) na planie prostokątnym z wysuniętym podcieniem. Dach dwuspadowy kryty dachówką karpiówką.</p>
8.	RUDZIENICE	<p>1. Zespół dworsko- parkowy i folwarczny- założenie z XVIII w., oraz przełomu XIX i XX w. Zespół w części gospodarczej zmienił swój dawny układ kompozycyjny. W miejscu nie zachowanych obiektów zbudowano nowe budynki. Nie zachował się dwór- na kondygnacji piwnic zbudowano 2- kondygnacyjny budynek mieszkalny. W części mieszkalnej robotników zachował się prawie w całości dawny układ budynków.</p>
9.	SEGNOWY	<p>1. Zespół folwarczny- założenie z XIX w. Układ przestrzenny zespołu zachowany w dawnym kształcie. Zachował się dom dzierżawcy, plac podwórzowy i kolonia mieszkalna robotników folwarku. Duża ilość budynków nie zachowała się bądź uległa znacznemu przekształceniu.</p>
10.	STANOWO	<p>1. Zespół folwarczny, niegdyś pałacowo- parkowo- folwarczny- założenie z przełomu XIX i XX w. Założenie zachowane w stanie szczątkowym. Zachował się układ przestrzenny całego założenia, ale niewiele pozostało z dawnej zabudowy. Pałac spalony w 1945r., po wojnie rozebrany. Park zachowany w dawnych granicach, lecz z nieczytelnym układem. Większość obiektów zostało rozebranych, za wyjątkiem spichlerza, obory i rządcówki.</p>
11.	TYNWAŁD	<p>1. Założenie folwarczne, dawniej dworsko- parkowo- folwarczne- założenie z 3-ciej ćwierci XIX w. Założenie zachowane w stanie szczątkowym. Dwór nie istnieje, w jego miejscu nowy budynek mieszkalny. Większość zabudowy przebudowana, w postępującej ruinie lub nie istnieje. Na terenie podwórza folwarcznego powstała nowa zabudowa. W szczątkowym stanie pozostaje park.</p>
12.	ZĄBROWO	<p>1. Dwór nr 60- budynek z 1-szej połowy XIX w., murowany z cegły,</p>



	<p>na kamiennej podmurówce, otynkowany. Obiekt na planie prostokątnym, dwutraktowy, parterowy, z czarną kuchnią pośrodku. Dach dwuspadowy kryty eternitem. Obiekt rozebrany.</p> <p>2. Dom nr 61- budynek z przełomu XVIII i XIX w., murowany z cegły, na kamiennej podmurówce, otynkowany. Obiekt na planie prostokąta, parterowy, podpiwniczony. Dach mansardowy z facjatkami, kryty dachówką cementową.</p> <p>3. Kuźnia nr 67- budynek z 3-ciej ćwierci XIX w., ceglano- kamienny na kamiennej podmurówce, częściowo tynkowany. Obiekt parterowy na planie prostokątnym, dach dwuspadowy, kryty dachówką podwójną karpiówką. Stan techniczny zły.</p>
--	---

Jeśli chodzi o założenia parkowe, to do rejestru zabytków wpisano następujące obiekty:

L.p.	Miejscowość	Nr rejestru data wpisu	Charakterystyka obiektu
a	b	c	d
1.	GARDZIEN	Wpis do rej. przygotow.	1. Park pałacowy- założenie o pow. 7,0 ha pochodzące z przełomu XVIII i XIX w. Użytkownik- Urząd Gminy Iława.
2.	STANOWO	A- 3600 25.04.1984r.	1. Park dworski- założenie o pow. 3,0 ha pochodzące z XIX w. Park zachowany w dawnych granicach, z zachowanym starodrzewem, lecz znacznie zarośnięty i z nieczytelnym układem.
3.	SZCZEPKOWO	A- 1542 22.02.1996r.	1. Park dworski.
4.	SZYMBARK	A - 1491 27.12.1995r.	1. Park dworski- założenie o pow. 50 ha pochodzące z XVIII w., przylegające do folwarku, obejmuje: dawny zwierzyniec, szpaler lipowy, cmentarz rodowy, aleję sosnową.

Ponadto w ewidencji zabytków znalazły się następujące założenia:

L.p.	Miejscowość	Charakterystyka obiektu
a	b	c
1.	DZIARNY	1. Park dworski- założenie z przełomu XIX i XX w., na terenie założenia folwarcznego.
2.	FREDNOWY	1. Park dworski- założenie typu krajobrazowego z XIX w., na terenie założenia folwarcznego. W znacznej części zachowany drzewostan z przewagą lip, grabów i jesionów. Na ochronę zasługuje szpaler grabowy przy pld- zach. granicy parku.
3.	KAMIEŃ DUŻY	1. Park dworski- założenie z przełomu XIX i XX w., na terenie założenia folwarcznego. Park zaniedbany, z nieczytelnym układem ścieżek spacerowych.
4.	LASECZNO	1. Park dworski- założenie z przełomu XIX i XX w., na terenie założenia folwarcznego. Obecnie czytelne są granice dawnego parku, wydzielone grabowymi szpalerami, park jednak nie zachował się- obecnie boisko szkolne i łąka.
5.	RUDZIENICE	1. Park dworski- założenie o pow. 1,0 ha pochodzące z XIX w. Użytkownik- Przedsiębiorstwo Hodowli Roślin.
6.	TYNWAŁD	1. Park dworski - założenie z 3-ciej ćwierci XIX w., na terenie założenia folwarcznego. Park zachował się w stanie szczątkowym.

Charakterystyczną cechą terenu gminy Iława jest duża liczba zabytkowych cmentarzy ewangelickich. Większość z nich położona jest jednak w oddaleniu od miejscowości i jest całkowicie zdewastowana i zarośnięta, bez śladów po nagrobkach.

Należy też zwrócić uwagę, iż na terenie gminy znajduje się planowany obszar Natura 2000 "Aleje Pojezierza Iławskiego" obejmujący sieć alei przydrożnych i zadrzewień (w tym parków wiejskich) w krajobrazie rolniczym środkowej części Pojezierza Iławskiego. W skład obszaru "Aleje Pojezierza Iławskiego" wchodzi liczne otoczone alejami odcinki dróg gruntowych, w szczególności są to drogi łączące dawne majątki ziemskie w okolicach Kamieńca, Szymbarku i Gardzienia.

**ZESTAWIENIE OBIEKTÓW Z TERENU GMINY WPISANYCH DO REJESTRU  
ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO**

Miejscowość	Numer	Obiekt	Nr Rejestru	Data Wpisu
FRANCISZKOWO		DWÓR	A-912	18 maja 1968
FREDNOWY		KOŚCIÓŁ TRÓJCY PRZENAJŚWIĘTSZEJ WRAZ Z CMENTARZEM PRZYKOŚCIELNYM	A-704	16 listopada 1967
GAŁDOWO		KOŚCIÓŁ ŚW WOJCIECHA	A-58	28 listopada 1949
GARDZIEŃ		DAWNY PARK DWORSKI	A-4457	16 lutego 2007
LASECZNO		KOŚCIÓŁ MATKI BOSKIEJ CZĘSTOCHOWSKIEJ	A-59	28 listopada 1949
RUDZIENICE		KOŚCIÓŁ NMP KRÓLOWEJ POLSKI	A-3003	25 stycznia 1990
STANOWO		PARK	A-3600/O	25 kwietnia 1984
SZCZEPKOWO		PARK DWORSKI	A-3871	22 lutego 1996
SZYMBARK		ZESPÓŁ FOLWARCZNY	A-4100	8 lutego 1999
SZYMBARK	1	DOM W OBRĘBIE ZABUDOWAŃ FOLWARCZNYCH	A-731	28 listopada 1967
SZYMBARK		ORANŻERIA Z OTOCZENIEM 50 - 100 M.	A-720	22 listopada 1967
SZYMBARK		MŁYN	A-2428	1 sierpnia 1988
SZYMBARK		ZAMEK	A-518	10 lipca 1959
SZYMBARK		ZAŁOŻENIE PARKOWO - KRAJOBRAZOWE	A-3865	27 grudnia 1995
SZYMBARK		STELMACHÓWKA	A-2446	1 września 1988
SZYMBARK	43	DOM	A-2427	1 sierpnia 1988

SZYMBARK	11	LEŚNICZÓWKA	A-2426	1 sierpnia 1988
SZYMBARK		OGRODZENIE ZESPOŁU ZAMKOWO-FOLWARCZNEGO	A-3042	20 kwietnia 1990
SZYMBARK		POCZTA, OB. PRZEDSZKOLE	A-3051	20 czerwca 1990
SZYMBARK		RYBACZÓWKA	A-3052	20 czerwca 1990
ZĄBROWO		KOŚCIÓŁ PARAFIALNY Z CMENTARZEM PRZYKOŚCIELNYM	A-722	22 listopada 1967

ZESTAWIENIE CMENTARZY WPISANYCH DO GMINNEJ EWIDENCJI  
ZABYTEKÓW

Lp.	Miejscowość
1	Borek
2	Dół
3	Dziarnówko
4	Dziarnówko
5	Franciszkowo Dolne
6	Franciszkowo Górne
7	Frednowy
8	Gałdowo
9	Gromoty
10	Gulb
11	Gulb
12	Kałduny
13	Kamień Duży
14	Karaś
15	Karaś
16	Laseczno
17	Laseczno
18	Laseczno
19	Ławice
20	Ławice
21	Mały Bór
22	Mątyki
23	Mózgowo
24	Nejdyki
25	Nowa Wieś
26	Pikus
27	Radomek
28	Rudzienice
29	Sarnówek
30	Sąpy
31	Sąpy
32	Siemiany

33	Skarszewo
34	Stanowo
35	Stradomno
36	Szałkowo
37	Szczepkowo
38	Szeplerzyzna
39	Tynwałd
40	Tynwałd
41	Wikielec
42	Ząbrowo

Stan zachowania większości cmentarzy jest bardzo zły. Są to przeważnie pochodzące z XIX wieku cmentarze ewangelickie, obecne niemal w każdej miejscowości gminnej (a w niektórych zlokalizowano nawet po dwa lub trzy). Wśród nich ślady pielęgnacji widoczne są na cmentarzach w miejscowościach Gromoty, Karaś, Ławice, Stradomno, choć pozostałości nagrobków widoczne są tylko na trzech ostatnich. Pozostałe cmentarze ewangelickie są albo całkowicie zdewastowane albo ich odnalezienie w terenie (mimo korzystania z dawnych map niemieckich) jest niemożliwe. Do tego problemem jest lokalizacja większości cmentarzy w sporej odległości od zabudowań lub nieraz wręcz głęboko w lesie, przez co dostęp do nich jest utrudniony. W ramach działań gminy Iława należy rozważyć prace dotyczące inwentaryzacji tychże cmentarzy, których obecność jest świadectwem historii regionu iławskiego. Warto szukać również współpracy z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków oraz z partnerami z Europy Zachodniej, przydatnej w przypadku poszukiwań potomków osób pochowanych na cmentarzach.

Dużo lepiej prezentuje się stan zachowania cmentarzy rzymsko-katolickich z terenu gminy. Znajdują się one w miejscowościach Frednowy, Laseczno, Rudzienice, Siemiany oraz Ząbrowo. Są to cmentarze będące głównie w zarządzie lokalnych parafii, niektóre (Siemiany) znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła. Nekropolie są regularnie porządkowane i pielęgnowane, a ich ogólny stan można określić jako dobry. W ramach budżetu gminy należy rozważyć przeznaczanie środków finansowych na bieżące utrzymanie cmentarzy i zieleni sepulkralnej, należy również rozważyć wystąpienie z wnioskiem o wpis do rejestru zabytków dla szczególnie wartościowych nekropolii, dzięki czemu możliwa będzie kompleksowa ich ochrona.

#### ZESTAWIENIE ALEI PRZYDROŻNYCH WPISANYCH DO GEZ

- 1 Iława – Susz (droga wojewódzka 521)
- 2 Makowo – Tynwałd – Wola Kamieńska – Kamień Mały – Kamień Duży (w

## kierunku Iławy)

Jak już wspomniano, na terenie gminy znajduje się obszar Natura 2000 "Aleje Pojezierza Iławskiego" obejmujący sieć alei przydrożnych i zadrzewień (w tym parków wiejskich) w krajobrazie rolniczym środkowej części Pojezierza Iławskiego, niewpisanych do gminnej ewidencji zabytków. W skład obszaru "Aleje Pojezierza Iławskiego" wchodzi liczne otoczone alejami odcinki dróg gruntowych, w szczególności są to drogi łączące dawne majątki ziemskie w okolicach Kamieńca, Szymbarku i Gardzienia. Należy zwrócić szczególną uwagę na zachowanie historycznych walorów tych alei, pochodzących nieraz nawet z XVIII wieku. Stanowią one ważny element w sieci szlaków turystyki kulturowej na terenie gminy, łączący walory historyczne i przyrodnicze. Są to następujące aleje:

- 1 Rudzienice – Kałduny, w kierunku do Ławic;
- 2 Ławice – Kałduny;
- 3 Ławice – Dół;
- 4 Dziarnówko – do drogi wojewódzkiej nr 536;
- 5 Gulb – Skarszewo;
- 6 Gulb – Wólka;
- 7 Gulb – Szwarcenowo;
- 8 Mózgowo – Jędrychowo;
- 9 Segnowy – Nejdyki;
- 10 Ząbrowo – Kamionka;
- 11 Kamionka – Szymbark;
- 12 Szymbark – Gardzień;
- 13 Gardzień – w kierunku Piotrkowa (przy ścianie lasu);
- 14 Szymbark – przy jeziorze w kierunku rezerwatu „Krzywy Róg” i przy lesie
- 15 Szymbark – w kierunku jeziora Ząbrowskiego;
- 16 Szymbark – przy młynie;
- 17 Trakt Napoleoński – Szymbark – w kierunku północnym;
- 18 Stanowo - Prasneta
- 19 Stanowo – Rzeka Drwęca

Zakres i formy ochrony oraz opieki nad zabytkami rejestrowymi przez ich właścicieli i użytkowników reguluje przede wszystkim ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U.03.162.1568 z późn. zm.) oraz akty wykonawcze do ustawy, w tym m.in. rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych.

Obowiązek zgodnego z przepisami użytkowania i zarządzania obiektem zabytkowym spoczywa na jego właścicielu lub posiadaczu. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

1. naukowego badania i dokumentowania zabytku;
2. prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
3. zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
4. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
5. popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Niezależnie od w/w obowiązków użytkownik zabytku jest zobowiązany zawiadomić służby konserwatorskie o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
- 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie zabytków, pozwolenia konserwatorskiego wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;

- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwale przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów,
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru;
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Prace mające charakter bieżącej konserwacji, np. odświeżanie ścian we wnętrzu obiektu bez zmiany ich kolorystyki i wymiany tynków, miejscowa wymiana instalacji np. gniazd elektrycznych, kranów itp., wymiana powojennego wystroju wnętrz bez naruszania zabytkowej substancji obiektu, nie wymagają uzyskania pozwolenia konserwatorskiego, jedynie zgłoszenia właściwemu konserwatorowi.

Właściciel lub posiadacz zabytku może wystąpić do właściwego konserwatora zabytków o wydanie w formie pisemnej zaleceń konserwatorskich, pomocnych w przygotowaniu dokumentacji projektowej czy sformułowaniu zakresu planowanych prac. Zalecenia konserwatorskie mają na celu określenie sposobu korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także określenie zakresu dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.



## 6.4 ZABYTKI RUCHOME

Na mocy art. 3 pkt. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek ruchomy jest wpisywany do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Do rejestru nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego (art. 11 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Na terenie gminy Iława do szczególnie wartościowych obiektów należą elementy wpisane do rejestru województwa warmińsko-mazurskiego:

1. Frednowy – 3 elementy zabytkowego wystroju wnętrza kościoła parafialnego p.w. Świętej Trójcy – (Nr rej. B – 78 data wpisu 15 października 1973 r. )
  - ołtarz główny, barok pocz. XVIII w. drewno,
  - ambona, barok pocz. XVIII w., drewno
  - 2 świeczniki wiszące, barok XVIII w., mosiądz;
2. Gałdowo - 10 elementów zabytkowego wystroju wnętrza kościoła filialnego p.w. Świętego Wojciecha – (Nr rej. B 83 data wpisu 15 października 1973 r. )
  - ołtarz główny, barok 1677 r., drewno
  - ambona, manieryzm (1603) 1677 r., drewno

- empora zachodnia, manieryzm ok. 1670 r., drewno
- prospekt organowy, barok ok. 1690-1730 r., drewno
- chrzcielnica, manieryzm (1603) 1677 r., drewno
- ława kolatorska, drzwi, manieryzm 1670 r., drewno
- drzwi, manieryzm 1677 r., drewno
- portal zachodni z drzwiami, bezstylowe 1670 r., drewno
- zespół ławek 14 sztuk, barok XVIII w., drewno

stacje Drogi Krzyżowej 14 sztuk, akademizm 1860 r., lirografia na papierze;

3. Laseczno - 3 elementy zabytkowego wystroju wnętrza kościoła parafialnego p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej - (Nr rej. B - 81 data wpisu 15 października 1973 r.)

- zamki i okucia drzwi wejściowych i zakrystii, barok XVIII w., żelazo kute
- żyrandol-pająk, empire XIX w., brąz i szkło kryształowe
- 2 świeczniki ołtarzowe; barok 1706 i 1749 r., cyna odlew

4. Rudzienice - 6 elementów zabytkowego wystroju wnętrza kościoła parafialnego p.w. Matki Boskiej Królowej Polski -(Nr rej. B - 86 data wpisu 19 października 1973 r.)

- fragmenty d. ołtarza, barok pocz. XVIII w., drewno
- baldachim ambony, barok pocz. XVIII w., drewno
- rzeźba-krucyfiks, barok poł. XVIII w., drewno
- świecznik-pająk, barok XVIII w., mosiądz odlew
- 2 lichtarze, barok 1803 r., cyna odlew

dzwon wieżowy, barok 1763 r., spiż odlew

5. Szymbark – 2 detale architektoniczne dawnego zamku kapituły pomezkańskiej – (Nr rej. B- 87 data wpisu 22 października 1973 r. )
  - dwa kominki z dekoracją stiukową, barok
  - wnęka z malowidłem barokowym Grupa św. Anny Samotrzeć, barok k. XVII w.;
6. Ząbrowo – 5 elementów zabytkowego wystroju wnętrza kościoła parafialnego p.w. Zesłania Ducha Świętego – (Nr rej. B – 88 data wpisu 22 października 1973 r. )
  - ołtarz główny, barok pocz. XVIII w., drewno
  - chrzcielnica, gotyk XV w., granit
  - ambona wisząca, renesans pocz. XVII w., drewno
  - dzwon wieżowy, barok 1647 r., spiż odlew
  - dzwon wieżowy, barok 1729 r., spiż odlew

## 6.5 ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE

Stanowiska archeologiczne są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach okolic Iławy. Środowisko kulturowe gminy zawiera zewidencjonowane stanowiska archeologiczne datowane od epoki pradziejowej do epoki nowożytnej. Stanowiska ewidencjonowano w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

Łącznie na terenie gminy Iława zewidencjonowano 584 stanowiska archeologiczne, z tego 3 posiadają szczególnie wysoką wartość i wpisane są do rejestru zabytków archeologicznych. Należą do nich grodzisko półwyzinne w miejscowości Gulb (nr rejestru C-048 z dnia 22 listopada 1968 roku), grodzisko średniowieczne wyżenne w miejscowości Kamionka (nr rejestru C-049 z dnia 25

listopada 1968 roku) oraz kopiec strażniczy w Lasecznie Małym (nr rejestru C-050 z dnia 25 listopada 1968 roku).

Biorąc pod uwagę całokształt, stanowiska z terenu gminy posiadają zróżnicowaną wartość poznawczą, a ich chronologia obejmuje okres od paleolitu do czasów nowożytnych. Datowanie stanowisk możliwe było w dużej mierze dzięki występowaniu fragmentów ceramiki lub narzędzi. Większość informacji pochodzi dzięki badaniom przeprowadzonych podczas Archeologicznego Zdjęcia Polski. Największa liczba stanowisk zlokalizowana została w bezpośrednim sąsiedztwie jeziora Jeziorak (zwłaszcza w pobliżu miejscowości Tynwałd), co związane jest z najintensywniejszym rozwojem osadnictwa w okolicach tego zbiornika wodnego.

Najstarsze stanowiska o określonej chronologii z gminy Iława pochodzą z epoki kamienia – jest ich 85. Występują one niemal na całym obszarze gminy, najwięcej zlokalizowano ich w pobliżu Tynwałdu, skupiska stanowisk zlokalizowano również m.in. w okolicach miejscowości Frednowy, Nejdyki oraz Mózgowo. Dodatkowo z okresu przełomu paleolitu i mezolitu, datowane na ok. IX tys. p.n.e. są cztery stanowiska w dwóch miejscowościach – Siemiany nr 8 i nr 9 oraz Tchórzanka nr 3 i nr 4. Kolejna grupa stanowisk to stanowiska pochodzące z najmłodszej fazy epoki kamienia – neolitu. Epoka ta związana jest z rozwojem osadnictwa osiadłego, opartego na uprawie roli i hodowli, a także z początkiem wypalania naczyń glinianych. Na terenie gminy Iława są 2 stanowiska, pochodzące z okresu neolitu (Dziarny nr 8 i Ławice nr 6)..

Następnym ważnym okresem w historii osadnictwa okolic Iławy jest epoka brązu, której nazwa pochodzi od wytwarzanych w tym okresie przedmiotów z tego właśnie stopu. Z tej epoki na terenie gminy pochodzi 11 stanowisk, brak dokładniejszego wyszczególnienia okresu ich powstania. Niemal połowa z nich to jednak stanowiska archiwalne, pozostałe znajdują się w miejscowościach Dziarny, Laseczno, Mózgowo, Siemiany, Stanowo i Wiewiórka.

Kolejna, tym razem dużo obszerniejsza grupa stanowisk pochodzi z okresu wpływów rzymskich (początek naszej ery). Takich stanowisk jest na terenie gminy 58, występują one niemal na całym obszarze, najwięcej w okolicy Tynwałdu i sąsiednich miejscowości.

Wraz z okresem wędrówki ludów aż do około XIII wieku rozpoczął się okres wczesnego średniowiecza, z tej epoki na terenie gminy Iława zlokalizowano sporo bo 98 faktów osadniczych, z tego duża część w okolicach jeziora Jeziorak, choć generalnie występują one na terenie całej gminy. Z okresem późnego średniowiecza związanych jest 15 faktów, przede wszystkim w okolicy Szymbarku i Starzykowa. Ogólnie z epoki średniowiecznej (bez dokładniejszego datowania) pochodzi 284 faktów osadniczych i zlokalizowane są one na całym terenie gminy.

Z okresu nowożytnego pochodzi 128 stanowisk, zlokalizowanych na całym terenie gminy, nie określono dokładniejszej chronologii dla żadnego z tych stanowisk.

Ostatnią grupą stanowisk są stanowiska z okresu pradziejowego i starożytnego, których liczba na terenie gminy Iława jest znacząca i wynosi 90. Ponownie najwięcej jest ich w okolicy Tynwałdu i jeziora Jeziorak, spora grupa tego typu stanowisk znajduje się w okolicach miejscowości Mątyki.

Należy też zauważyć, iż część stanowisk nie posiada dokładnie określonej chronologii, jest ich łącznie 33, największe ich skupiska znajdują się na obszarach leśnych w północnej i południowej części gminy.

Obecnie, z racji intensywnej uprawy roli i leśnictwa, niemal wszystkie stanowiska są potencjalnie narażone na zniszczenie, ale ze względu na stopień zagrożenia i ich wartość poznawczą należy je zróżnicować i adekwatnie z nimi postępować. Przy szczególnie ważnych stanowiskach archeologicznych (zwłaszcza tych posiadających własną formę terenową – grodziska i kurhany), w ich obrębie i otoczeniu powinien obowiązywać całkowity zakaz zabudowy. W przypadku stanowisk archeologicznych stanowiących pojedyncze ślady osadnictwa, w momencie prowadzenia w ich obrębie jakichkolwiek prac ziemnych, należy zapewnić nad nimi nadzór archeologiczny, oraz określić lokalizację śladów osadnictwa poprzez wskazanie numeru ewidencyjnego działki, na której dokonano odkrycia i umieszczenie tej informacji na karcie adresowej GEZ.

W przypadku zaistnienia konieczności przeprowadzenia prac ziemnych na obszarze stanowiska należy realizować wyprzedzające daną inwestycję ratownicze badania archeologiczne, a w bezpośrednim sąsiedztwie stanowiska przeprowadzić ścisły nadzór archeologiczny. Ewentualne granice stref badań powinny zostać

ustalone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego lub określone na mocy decyzji o warunkach zabudowy lub inwestycji celu publicznego. Należy ustanowić strefy obserwacji archeologicznej, gdzie wszelkie prace ziemne realizowane będą pod nadzorem archeologicznym. W przypadku ujawnienia w trakcie prowadzonych nadzorów archeologicznych reliktyw pradziejowego oraz historycznego osadnictwa nadzór powinien zostać przekształcony w ratownicze badania archeologiczne

Należy zwrócić baczną uwagę na prace ziemne podczas działalności inwestycyjnej w obrębie poszczególnych stanowisk archeologicznych i objąć te stanowiska ochroną konserwatorską już na etapie koncepcyjnym. W związku z posiadaniem przez gminę Iława miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego na całym swoim obszarze wszelkie inwestycje związane z obiektami archeologicznymi należy prowadzić zgodnie z wytycznymi zawartymi w MPZP. Wojewódzki Konserwator Zabytków może nakazać wykonanie poprzedzających inwestycję badań wykopaliskowych lub prowadzenie nadzoru archeologicznego w trakcie trwania prac ziemnych.

Niezależnie od działalności inwestycyjnej, stanowiska w obrębie których zewidencjonowano liczne zabytki ruchome, zebrane w trakcie badań powierzchniowych należy typować w pierwszej kolejności do ratowniczych badań wykopaliskowych. Dodatkowo postuluje się także przeprowadzenie planowych badań archeologicznych, ukierunkowanych na uzupełnienie informacji dotyczących konkretnych stanowisk.

## **6.6 ZABYTKI MUZEALNE**

Na terenie gminy Iława kultywowana jest pamięć po urodzonym w miejscowości Ławice niemieckim uczonym Emilu von Behringu. Urodził się on 15 marca 1854 roku w gm. Iława, a w 1901 r. został laureatem pierwszej Nagrody Nobla w dziedzinie medycyny za wynalezienie surowicy przeciwbłoniczej. Profesor Behring razem z Japończykiem Szibasaburo Kitasato odkrył także szczepionkę przeciwżółciową. Badania noblisty stały się punktem wyjścia dla współczesnej immunologii. Uczonemu poświęcona jest izba pamięci, zlokalizowana w jego

rodzinnej wsi. W izbie można obejrzeć wystawę fotografii poświęconą życiu Behringa, a przed budynkiem szkoły stoi pomnik z popiersiem noblisty.

## 6.7 ELEMENTY DZIEDZICTWA NIEMATERIALNEGO

UNESCO definiuje dziedzictwo niematerialne jako zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Ten rodzaj dziedzictwa jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Jest to pojęcie trudno definiowalne w stosunku do konkretnych wytworów kultury, jednak jego waga dla lokalnej społeczności jest ogromna, gdyż jest ono źródłem poczucia tożsamości i kulturowej ciągłości.

Dziedzictwo niematerialne obejmuje także przejawy zachowań kulturowych i ich wytworów, takie jak: tradycje i przekazy ustne (w tym język jako narzędzie przekazu), spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem, lokalną kuchnią itp., obecne zwłaszcza w miejscowościach wiejskich gminy.

## 7. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY - ANALIZA SWOT

Dla potrzeb lepszej diagnozy stanu istniejącego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz w celu sformowania priorytetów działań władz samorządowych opracowano analizę SWOT słabych i mocnych stron Gminy Iława, a także szans i zagrożeń.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> <li>• Atrakcyjne położenie Gminy, sprzyjające rozwojowi turystyki</li> <li>• Zróżnicowana rzeźba terenu z dużą powierzchnią jezior, będą-</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Zaniedbania w zakresie stanu technicznego części obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków</li> </ul>

<p>cych atrakcją turystyczną na dużą skalę</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Dobra dostępność drogowa i kolejowa</li> <li>• Siedzibą Gminy jest miasto powiatowe Iława, co oznacza bliskość wielu instytucji publicznych i innych</li> <li>• Bogata historia Gminy</li> <li>• Interesujące obiekty zabytkowe wysokiej klasy: ruiny zamku, kościoły, dwory, parki</li> <li>• Zachowane obiekty sakralne oraz nekropolie o wysokiej wartości kulturowej</li> <li>• Utrzymanie w dobrym stanie większości obiektów sakralnych oraz obiektów użyteczności publicznej</li> <li>• Dobre pokrycie Gminy siecią szlaków turystycznych</li> <li>• Korzystna lokalizacja miasta Iławy w centrum obszaru Gminy, co wiąże się z jego dobrą dostępnością</li> <li>• Czystość środowiska</li> <li>• Uznana marka Iławy w kraju, przyciągająca dużą liczbę turystów z kraju i zagranicy</li> <li>• Wykorzystywanie funduszy unijnych przez władze Gminy</li> <li>• Zainteresowanie historią i kulturą regionu wśród władz Gminy</li> <li>• Odbywające się regularnie imprezy kulturalne</li> <li>• Lokalne tradycje i zwyczaje, kultywowane wśród mieszkańców gminy</li> <li>• Rozwinięta baza noclegowa (w tym agroturystyczna)</li> <li>• Często aktualizowana strona internetowa Gminy, zawierająca bogate informacje dotyczące historii i zabytków regionu</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Niemal całkowicie zdewastowana duża część zabytkowych cmentarzy ewangelickich</li> <li>• Niezbyt dobry stan części dróg kołowych</li> <li>• Niezbyt dobry stan zachowania części założeń dworsko-parkowych</li> <li>• Niewielkie zrozumienie społeczne dla problematyki ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego</li> <li>• Niezbyt duże środki w budżecie Gminy na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego</li> <li>• Niewielka popularyzacja wiedzy z zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego</li> <li>• Brak środków na prowadzenie dokładnych badań archeologicznych, architektonicznych i historycznych</li> <li>• Zbyt duża sezonowość turystyki</li> <li>• Obecność problemowych obszarów po dawnych PGR</li> </ul>
<b>SZANSE</b>	<b>ZAGROŻENIA</b>



- Duża liczba turystów odwiedzających Iławę i okoliczne miejscowości (przede wszystkim turystyka wodna)
- Dobre perspektywy agroturystyki oraz rolnictwa ekologicznego
- Zwiększenie środków budżetowych Gminy na działania związane z ochroną zabytków
- Pozyskiwanie wsparcia finansowego z wielu źródeł (w tym unijnych) na prace konserwatorskie zabytków
- Szersza promocja walorów kulturowych i przyrodniczych Gminy, przyciągająca turystów
- Wzrastająca świadomość mieszkańców w zakresie poprawy estetyki miejscowości
- Wzrost poszanowania dla obiektów posiadających walory historyczne
- Tworzenie nowych projektów i produktów turystycznych w oparciu o istniejące zasoby
- Opracowanie dokumentów strategicznych, które przyczynią się do poprawy warunków życia ludności i stanu dziedzictwa kulturowego
- Współpraca międzyregionalna oraz międzynarodowa (np. w zakresie dobrych praktyk)
- Korzystanie ze wsparcia struktur takich jak np. Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich
- Zachowanie tożsamości regionalnej mieszkańców od edukacji szkolnej poprzez festyny, lokalne święta, konkursy itd.
- Powstawanie i dalszy rozwój istniejących organizacji pozarządowych
- Tworzenie systemu informacji turystycznej oraz jednolitej identy-
- Degradacja krajobrazu kulturowego poprzez wprowadzanie elementów nowej zabudowy nie nawiązujących do charakteru regionu
- Zmiany w układach ruralistycznych związane z nową zabudową
- Niewłaściwe działanie inwestycyjne lub ich brak, przyczyniające się do dalszej degradacji obiektów zabytkowych
- Zła sytuacja finansowa wielu użytkowników obiektów zabytkowych
- Niewłaściwe stosowanie nowych elementów budowlanych i technologii przy odnawianiu i remontach obiektów zabytkowych
- Niezbyt skuteczna egzekucja prawna w zakresie samowoli budowlanych oraz dewastacji zabytków i środowiska
- Zwiększony ruch turystyczny powodujący degradację środowiska naturalnego
- Problemy ekologiczne związane z rozwijającą się dynamicznie turystyką wodną
- Zanieczyszczenie środowiska związane ze zwiększoną liczbą pojazdów mechanicznych
- Zanik tradycji i tożsamości regionalnych
- Migracje ludności
- Marazm ludności i brak inicjatywy w celu poprawy warunków życiowych
- Częste zmiany prawne w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego
- Niestabilność finansów publicznych i przepisów z nimi związanych
- Akty wandalizmu

fikacji wizualnej obiektów zabytkowych

- Komplementarność Programu Gminnego z Programem Opieki nad Zabytkami dla Województwa Warmińsko-Mazurskiego

## **8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY IŁAWA**

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Iława formułuje szereg długofalowych celów działań samorządu w zakresie opieki nad zabytkami gminnymi. Wyznaczone kierunki i zadania powstały w oparciu o konsultacje z władzami gminy i uwzględniają specyfikę dziejów gminy, charakter jej dziedzictwa kulturowego oraz są zgodne z celami wyznaczonymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

W związku z dużą atrakcyjnością turystyczną terenów Gminy Iława, w celu jak największej przydatności niniejszego dokumentu dla potrzeb rozwoju turystyki w wymienionych tu założeniach postawiono przede wszystkim na realność poszczególnych działań i uwzględniono wyznaczone wcześniej kierunki rozwoju gminy. Dzięki temu istnieją możliwości realizacji poniższych priorytetów w najbliższym horyzoncie czasowym. Ze względu na kryzys finansów związany m.in. z pandemią oraz ogólną niepewność finansową administracji samorządowej gmina nie jest w stanie przewidzieć wysokości środków budżetowych na najbliższe lata, które zostaną przekazane na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami. Gmina będzie takie projekty realizować na miarę pojawiających się środków lub dofinansowań zewnętrznych.

**CEL GŁÓWNY 1 – BUDOWANIE MARKI NA ARENIE KRAJOWEJ I  
MIĘDZYKRAJOWEJ W OPARCIU O BOGACTWO DZIEDZICTWA  
KULTUROWEGO**

## **Cel szczegółowy 1.1 Rozwój produktów turystycznych opartych na walorach dziedzictwa kulturowego**

### Działania:

- Rozwijanie istniejących produktów turystycznych opartych na szlakach turystycznych, kulturowych lub ścieżkach edukacyjnych
- Tworzenie nowych produktów, ze szczególnym uwzględnieniem innowacyjnych form turystyki bądź aktywności mogących przyciągnąć turystów poza utarte dotąd schematy
- Organizacja lub kontynuacja organizacji imprez masowych, związanych z lokalnym zasobem zabytkowym i kulturalnym
- Organizacja imprez lokalnego zasięgu, przybliżających mieszkańcom gminy i regionu wartości historyczne gminy

## **Cel szczegółowy 1.2 Wykorzystanie Internetu i multimediów w celu nowoczesnej promocji walorów zabytkowych**

### Działania:

- Stworzenie osobnej witryny internetowej poświęconej tematyce zabytkowej i kulturalnej, ewentualnie dbanie o aktualizację strony Gminy
- Wykorzystanie nowoczesnych technologii dostępnych w profesjonalnych serwisach, takich jak Google Earth, Panoramio, Google StreetView i innych, umożliwiających np. wirtualne spacery po najciekawszych miejscach (w końcowej fazie tworzenia)
- Stworzenie systemu informacji przestrzennej z warstwą informacyjną na temat obiektów zabytkowych wchodzących w skład Gminnej Ewidencji Zabytków oraz udostępnienie go na forum publicznym
- Kontynuacja komunikacji internetowej poprzez korzystanie z serwisów Facebook, YouTube i innych form interakcji

### **Cel szczegółowy 1.3 Wzrost popularności wśród turystów z zagranicy**

#### Działania

- Wykorzystanie aspektów związanych ze znanymi postaciami obcych narodowości z historii regionu
- Utrzymywanie jak najwyższej jakości obsługi turysty zagranicznego w punktach informacji turystycznej

### **Cel szczegółowy 1.4 Promocja na forum krajowym i zagranicznym**

#### Działania:

- Walory zabytkowe i kulturowe jednym z podstawowych elementów strategii promocji gminy na różnego rodzaju targach, sympozjach i konferencjach
- Uzyskanie wiodącej roli w realizacji wspólnych działań marketingowych dla całego regionu, mających na celu kreację nowych produktów, wykorzystujących potencjał powiatu i okolicznych miejscowości
- Nawiązywanie współpracy w zakresie dobrych praktyk w ramach partnerstwa zagranicznego
- Udziały w konkursach na najlepiej zadbane zabytki, najciekawszy produkt turystyczny itp.
- Współpraca z mediami, zarówno tradycyjnymi, jak i internetowymi

## **CEL GŁÓWNY 2 – DBAŁOŚĆ O ZACHOWANIE ISTNIEJĄCYCH WALORÓW ZABYTKOWYCH**

### **Cel szczegółowy 2.1 Organizacja zasad wsparcia dla rewaloryzacji obiektów zabytkowych**

#### Działania:

- Przeznaczenie środków finansowych z budżetu gminy na najcenniejsze obiekty zabytkowe
- Wspieranie z budżetu działań ratunkowych przy obiektach w najgorszym stanie technicznym
- Współpraca z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków przy identyfikacji celów

### **Cel szczegółowy 2.2 Odpowiednia ekspozycja i promocja najcenniejszych obiektów**

#### Działania:

- Stworzenie jednolitego systemu identyfikacji wizualnej w postaci oznaczeń, tablic, drogowskazów itp.
- Publikowanie folderów, ulotek oraz innych materiałów przybliżających zasoby historyczne gminy mieszkańcom i turystom
- Atrakcyjne przedstawianie obiektów wpisanych do rejestru zabytków, tworzenia punktów widokowych, prezentacji multimedialnych lub muzycznych

### **Cel szczegółowy 2.3 Dbłość o ład przestrzenny i krajobraz kulturowy w gminie**

#### Działania:

- Ścisłe powiązanie działań przy obiektach zabytkowych z dokumentami planistycznymi gminy
- Odpowiednia konserwacja zabytkowej zieleni, stanowiącej krajobraz kulturowy
- Bieżąca pielęgnacja cmentarzy, miejsc kultu i miejsc pamięci
- Bieżąca aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków.

### **Cel szczegółowy 2.4 Określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych**

**Działania:**

- Przekazywanie właścicielom i dysponentom obiektów zabytkowych informacji o możliwościach pozyskiwania dodatkowego wsparcia finansowego (zwłaszcza z funduszy europejskich)
- Okresowe przeglądy zabezpieczeń obiektów zabytkowych zgodnie z Gminnym Programem Ochrony Zabytków na Wypadek Konfliktu Zbrojnego i Sytuacji Kryzysowych

**Cel szczegółowy 2.5 Edukacja społeczeństwa w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego****Działania:**

- Wspieranie działalności organizacji pozarządowych związanych z historią i kulturą, placówek muzealnych, galerii, bibliotek oraz innych instytucji kultury
- Organizacja spotkań, mających na celu upowszechnienie wiedzy na temat lokalnego dziedzictwa kulturowego
- Wprowadzenie do systemu edukacji szkolnej i przedszkolnej elementów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego swojego regionu

**Cel szczegółowy 2.6 Przeznaczenie środków z budżetu Gminy na inwestycje związane z zabytkami****Działania:**

Gmina realizuje dofinansowywanie obiektów zabytkowych zgodnie z uchwałą Rady Gminy Iława. Do najważniejszych inwestycji planowanych do realizacji w ciągu obowiązywania niniejszego programu należą:

- Remont Kościoła p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej w Lasecznie (remont więźby dachowej wszystkich dachów tj. korpus nawowy, wieża, zakrystia wraz z wymianą pokrycia dachowego, wymiana orywnowania i rur spustowych, wykonani podbicia fundamentów, wykonanie izolacji fundamentów , wymiana belek stropowych, wymiana desek stropowych na stropach wieży i nawy, wykonanie

remontu elewacji polegającej na usunięciu wtórnych tynków i wykonaniu wypraw historycznych, wymiana schodów na wieżę kościelną, remont wieży kościelnej, wymiana stolarki okiennej na wieży, naprawa spękań i ubytków fasetowego stropu, modernizacja instalacji elektrycznej,

- Konserwacja wyposażenia zabytkowego kościoła Parafialnego p.w. Przenajświętszej Trójcy we Frednowach (m.in. polichromia, empora, organowa, ołtarz główny, ambona)
- Uporządkowanie i zagospodarowanie stawu na terenie założenia parkowo-krajobrazowego w Szymbarku (obszar wpisany do rejestru zabytków) - dot. dz. 15/1
- Park w Stanowie: zagospodarowanie terenu (ścieżka edukacyjna, tablice informacyjne, ławeczki itp.)
- Aleja dębowa Kamionka – Szymbark: udroźnienie przejazdu, naprawa drogi, w celu udostępnienia alei dla rowerzystów

Należy zwrócić też uwagę na wartość historyczną obiektów, znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Iława. Celem podstawowym Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami jest zachowanie substancji zabytkowej, jednak nie wyklucza to całkowicie zastosowania nowocześniejszych technologii lub materiałów budowlanych. Jednakże wszelkie niekontrolowane przebudowy mogą skutkować nieodwracalną utratą walorów zabytkowych poszczególnych budynków, stąd dla obiektów znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Iława przyjęto następujące ustalenia odnośnie:

#### 1. Wymiany stolarki otworowej,

- tylko materiał historyczny tj. okna drewniane w budynkach z odtworzeniem podziałów i dekoracji. Dopuszczalna zmiana konstrukcji okien skrzynkowych na jednoramową, w uzasadnionych przypadkach dekapitalizacji okien;
- w przypadku wymiany stolarki drzwiowej stosować zasadę odtworzenia materiału, konstrukcji, podziałów, artykulacji (dekoracji);

#### 2. Wymiany pokrycia dachowego

- tylko dachówka ceramiczna (holenderka, zakładkowa, karpiówka etc.) w układzie i na wzór istniejącej w obiekcie. W przypadku katastrofy budowlanej, konieczności doraźnego zabezpieczenia przed pogarszaniem się stanu zachowania i stanu technicznego więźby i pokrycia, dopuszczenie na czas określony tymczasowego zabezpieczenia (nie dłużej niż do 10 lat) pokrycia np. gontem bitumicznym, blachą, blachodachówką (kolor ceglasty, matowy). Wymagana uprzednio dokumentująca ten fakt opinia techniczna (np. wskazująca konieczność remontu więźby – określająca jak i czym, zawierająca adnotację o konieczności tymczasowego położenia innego pokrycia dachu.
- docelowo należy stosować dachówkę i remontować więźby dachowe.

### 3. Ocieplenia budynków

- ze względu na wysoki walor krajobrazowy obiektów i zespołów, dokumentujących wartości historyczne i kulturowe regionu, jednostkowo posiadających skromny walor artystyczny i naukowy, nie dopuszcza się stosowania dociepleń lekkich, zewnętrznych ścian, elewacji wykonanych z cegły licowej (ceramicznej, silikatowej), kamienia, drewna oraz wątków mieszanych tj. kamiennie-ceglanych, muru pruskiego, etc.,
- dopuszcza się stosowanie dociepleń lekkich, na zewnętrznych elewacjach tynkowanych, pozbawionych detalu architektonicznego (gzymśów, opasek, dekoracji sztukatorskich, elementów drewnianych etc.), pod warunkiem odtworzenia struktury, faktury i kolorystyki oryginalnego, historycznego tynku.
- Ewentualnie w przypadku gdy występuje tylko prosty gzyms podokapowy – odtworzyć gzyms podokapowy, z jego profilowaniem, odsadzeniem od lica ściany etc.

## 9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zadania opisane w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla Gminy Iława powinny być realizowane poprzez wspólne działania władz samorządowych, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Powiatowego Urzędu Pracy, właścicieli



oraz zarządców obiektów, parafie, organizacje pozarządowe i stowarzyszenia, gw ramach posiadanych przez te jednostki kompetencji, praw i obowiązków wynikających z obowiązujących przepisów prawnych.

Ze strony Gminy Iława zadania będą wykonywane bądź wspierane przez gminne jednostki organizacyjne (szkoły, przedszkola, gminne placówki kultury – np. biblioteka, ośrodek kultury) oraz przez Urząd Gminy w ramach zadań własnych, poprzez istniejące i planowane instrumenty:

- prawne (np. poprzez uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów o wartościach artystycznych i zabytkowych, prowadzenie gminnej ewidencji zabytków, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków),
- finansowe (np. udzielanie dotacji na prace remontowe, konserwatorskie i prace budowlane przy zabytkach, środki budżetowe na zadania własne z przeznaczeniem na remonty i modernizacje zabytków będących własnością Gminy, korzystanie z programów uwzględniających dofinansowanie z środków zagranicznych, nagrody, ulgi finansowe),
- społeczne (działania stymulujące np. w zakresie edukacji, promocji, informacji, działań sprzyjających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami oraz rozwojem turystyki),
- kontrolne (m.in. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego – gminnej ewidencji zabytków),
- koordynacji (m.in. poprzez realizacje projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca z gminami sąsiednimi, ośrodkami naukowymi i akademickimi, związkami wyznaniowymi)

## **10. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI**

Na mocy art. 87 ust. 1 i ust. 5 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest sporządzany na okres 4 lat, co 2 lata wójt (burmistrz, prezydent) sporządza sprawozdanie z jego realizacji, które przedstawia Radzie Gminy (Miasta). Wskazane jest aby sprawozdania z realizacji Programu były przekazywane do wiadomości Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Sprawozdanie powinno określać poziom realizacji gminnego programu oraz efektywność wykonania planowanych zadań, w tym m.in. poziom (w % bądź liczbach):

- wydatków budżetu Gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansową wykonanych/dofinansowanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach,
- liczba obiektów poddanych tym pracom,
- poziom (w %) objęcia terenu Gminy miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
- liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych,
- liczba wydanych wydawnictw, liczba szkoleń, imprez związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego itd.
- liczba osób zatrudnionych w dziedzinach związanych z ochroną zabytków.

## **11. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI**

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Podstawową zasadę

finansowania zadań z zakresu opieki nad zabytkami określa *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dnia 23 lipca 2003 roku. Zgodnie z zapisami zawartymi w rozdziale 7 w/w Ustawy, obowiązek sprawowania opieki nad zabytkami, w tym finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej w/w tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

Źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury oraz programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego
- promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków
- dotacje wojewódzkie
- dotacje powiatowe
- dotacje gminne
- inne źródła

Źródła zagraniczne:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych (Wojewódzki Regionalny Program Operacyjny)
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich
- Program Infrastruktura i Środowisko
- źródła pozaunijne - Mechanizm Norweski i Fundusz EOG

**Uwaga!** Wskazane powyżej możliwości wsparcia finansowego mają charakter informacyjny. W celu znalezienia dokładnych szczegółów oraz odpowiedniej formy dofinansowania na określone zadania należy dotrzeć do dokumentów programowych oraz kryteriów przyznawania dotacji, ponieważ co roku mogą one ulegać zmianom.

## WYKAZ OBIEKTÓW ARCHITEKTURY WPISANYCH DO GEZ

Lp.	miejsowość	adres	nr dz.	Obiekt/funkcja pierwotna
1	Borek	12	3	Budynek mieszkalny
2	Borek	7	17/1	Budynek mieszkalny
3	Dół	12	20	Budynek mieszkalny
4	Dół	13	21	Budynek mieszkalny
5	Dół	14	6	Budynek mieszkalno-gospodarczy
6	Dół	16	8/1	Budynek szkoły
7	Dół	8	16	Budynek mieszkalny
8	Dziarnówko	6	194/2	młyn
9	Dziarnówko	6/3	73/2	rządcówka
10	Dziarny	12	34/7	Budynek mieszkalny
11	Dziarny	13	95/6	Budynek mieszkalno-gospodarczy
12	Dziarny	17	98/1; 99/1	Budynek gospodarczy
13	Dziarny	19	64; 65	Budynek mieszkalny
14	Dziarny	przy drodze Iława - Lubawa, po jej wschodniej stronie, w bezpośrednim sąsiedztwie drogi leśnej, dochodzącej do drogi prowadzącej do wsi Dziarny		schron bojowy (stanowi-sko bojowe do ognia czołowego)
15	Franciszkowo Dolne	11	127	Budynek mieszkalny
16	Franciszkowo Dolne	16	27/6	Budynek mieszkalny
17	Franciszkowo Dolne	21	31/7	Budynek mieszkalny
18	Franciszkowo Dolne	22	37/1	Budynek mieszkalny
19	Franciszkowo Dolne	23	36	Budynek mieszkalny
20	Franciszkowo Dolne	3	106/2	Budynek mieszkalny

21	Franciszkowo Dolne	6	6	Budynek mieszkalny
22	Franciszkowo	39	100	obora
23	Franciszkowo	39	100	Budynek mieszkalny
24	Franciszkowo	40	93/3	Budynek mieszkalny
25	Franciszkowo	41	94	Budynek mieszkalny
26	Frednowy	1	294/4	Budynek mieszkalny
27	Frednowy	7	301	Budynek mieszkalny
28	Frednowy	9	303; 304	Budynek mieszkalny
29	Frednowy	15	45/3	Budynek mieszkalny
30	Frednowy	26	92	Budynek mieszkalny
31	Frednowy	37	408	budynek gospodarczy
32	Frednowy	67	317/17	Budynek mieszkalny
33	Frednowy		296	Kościół ewangelicko -augsburski
34	Frednowy		183	założenia parkowe
35	Gąldowo		207	dwór
36	Gąldowo		160	kościół
37	Gąldowo	11A	164/1	młyn
38	Gąldowo	22	148/4	Budynek mieszkalny
39	Gąldowo	23	149/1	Budynek mieszkalny
40	Gąldowo	25	151/5	Budynek mieszkalny
41	Gąldowo	28	159/1; 159/2; 159/3	Budynek mieszkalny
42	Gąldowo	29	154/1	budynek użyteczności publicznej
43	Gąldowo	3	180/5	Budynek mieszkalny
44	Gąldowo	30	228	Budynek mieszkalny

45	Gałdowo	31	225/2	Budynek mieszkalny
46	Gałdowo	7	391/1	Budynek mieszkalny
47	Gardzień	24	103/2	czworak
48	Gardzień	26	103/2	czworak
49	Gardzień	27	103/6	czworak
50	Gardzień	28	103/6	czworak
51	Gardzień	29	25/1	szkoła
52	Gardzień		3068/30, 3068/31, 3068/44	park podworski
53	Gromoty	2	295/3	Budynek mieszkalny
54	Gromoty	2	295/3	budynek gospodarczy
55	Gromoty	17	323/1	gospodarczo-mieszkalny
56	Gromoty	18	336/2; 337	budynek gospodarczy
57	Gromoty	18	333; 335	Budynek mieszkalny
58	Gromoty	20	329	szkoła
59	Gromoty	28	343/1	Budynek mieszkalny
60	Gromoty	31	349/1	Budynek mieszkalny
61	Gromoty	31	349/1	budyne gospodarczy
62	Gromoty	63	96/3	budynek gospodarczy
63	Gromoty	63	96/3	dom
64	Gromoty	59	503	budynek mieszkalny
65	Gromoty	64	94	budynek mieszkalny
66	Gulb	35	78/2	szkoła
67	Julin	1	157/1	budynek gospodarczy
68	Kałduny	64		budynek mieszkalny
69	Kałduny	33	193	szkoła

70	Kałduny	21	99	budynek mieszkalny
71	Karaś	19	93/3	budynek mieszkalny
72	Karaś	21	90/6	budynek mieszkalny
73	Karaś	24B	162/1	szkoła
74	Karaś	23	162/2	szkoła
75	Karaś		152	schron bojowy (stanowisko bojowe do ognia czołowego)
76	Laseczno	43	219	dwór
77	Laseczno	45	283	budynek mieszkalny (plebania)
78	Laseczno		217	Park dworski ze stawem
79	Laseczno		208/6	budynek gospodarczy - obora
80	Laseczno		285	kościół p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej
81	Laseczno	51	288/4	budynek gospodarczy
82	Ławice	3	64	budynek mieszkalny
83	Ławice	6	67/1	budynek mieszkalny
84	Ławice	14; 14/a	76; 77/1	budynek mieszkalny
85	Ławice	23	132	budynek gospodarczy
86	Ławice	30	84/2	budynek mieszkalny
87	Ławice	38	42	budynek gospodarczy
88	Ławice	38	42	budynek mieszkalny
89	Makowo	8	51/1	budynek mieszkalny
90	Makowo	14	9/1	budynek mieszkalny
91	Mątyki	6, 7	71/5; 71/6; 72/1	budynek mieszkalny
92	Mątyki	26	122/2	budynek mieszkalny
93	Mątyki	44	374/1	budynek mieszkalny
94	Mątyki		374/1	budynek gospodarczy

95	Mątyki		136	Budynek kolejowy
96	Mózgowo	13; 14	89; 90	budynek mieszkalny
97	Mózgowo	15; 16	92/1; 91/7; 91/6	budynek mieszkalny
98	Mózgowo		97	kaplica
99	Mózgowo	29	187	budynek mieszkalny
100	Mózgowo	39	168/2	Budynek mieszkalno-gospodarczy
101	Mózgowo	42	165/2	budynek mieszkalny
102	Mózgowo		187	kapliczka
103	Mózgowo		106	pomnik mieszkancow - ofiar I wojny swiatowej
104	Nowa Wieś	ul. Saturna 28	19/2	budynek mieszkalny
105	Nowa Wieś	Olsztyńska 16	207	szkoła
106	Jeziorno	8	3181/15	lesniczowka
107	Pikus	55	35/3	budynek mieszkalny I zabudowa-gospodarcza
108	Pikus	54	37/1	budynek mieszkalny
109	Pikus	53	11/14	budynek mieszkalny
110	Pikus	50	61	budynek mieszkalny
111	Pikus	45	62	dom
112	Pikus	45	62	budynek gospodarczy
113	Pikus	44a	76	budynek mieszkalny kolejowy
114	Pikus	57	9/3	budynek mieszkalny
115	Prasneta	1	1.121	Budynek mieszkalny
116	Prasneta	5; 5A	2-3175/3; 2-36/1	Budynek mieszkalny
117	Prasneta	7a	34.2-33/3	Budynek mieszkalno-gospodarczy
118	Radomek	31	92/3	szkoła



119	Rodzone		294/3; 86	most kolejowy
120	Rudzienice	ul. Dworowa 6	327/3	Budynek mieszkalno-kolejowy
121	Rudzienice	dworzec	327/9	Budynek gospodarczy - kolejowy
122	Rudzienice	ul. Dworcowa 7	327/9	dworzec
123	Rudzienice	ul. Parkowa 12	237/6	Budynek plebanii
124	Rudzienice	ul. Parkowa	237/3	Kościół ewangelicki
125	Rudzienice		35/8	park
126	Sarnówko	17	73/6	budynek mieszkalny
127	Sąpy	3	3029/4	budynek mieszkalny
128	Sąpy	10	22/1	budynek mieszkalny
129	Siemiany	3	276/6	budynek mieszkalny
130	Siemiany	4	273/2	budynek mieszkalny
131	Siemiany	6	3232/7	rybaczowka
132	Siemiany	10	258	karczma
133	Siemiany	20	247/1	budynek mieszkalny
134	Siemiany	26	92/2	budynek mieszkalny
135	Siemiany	41	110	budynek mieszkalny
136	Siemiany	44	116/2	budynek mieszkalny
137	Siemiany	45	117	budynek mieszkalny
138	Siemiany	48	121	budynek mieszkalny
139	Siemiany	53	157/3	budynek mieszkalny
140	Siemiany	58	165	budynek mieszkalny
141	Siemiany	59	166	budynek mieszkalny
143	Skarszewo	50	223/3	Budynek mieszkalno-gospodarczy

144	Skarszewo	54	274/1	szkoła
145	Skarszewo	56	276	budynek mieszkalny
146	Skarszewo	57	3218/9	budynek mieszkalny (czworak)
147	Smolniki	3	149/13	czworak
148	Smolniki	4	149/13	czworak
149	Smolniki	5	294/4	budynek mieszkalny (kolejowy)
150	Stanowo		1.28; 1.29; 1.31	Park dworski
151	Stanowo	16; 17	50/1; 50/6	Budynek mieszkalny
152	Stradomno	11a	20/6	szkoła
153	Stradomno	14	26	budynek mieszkalny
154	Stradomno		132/2	kuźnia
155	Starzykowo	16	81	budynek mieszkalny
156	Szałkowo	13	26; 27/4	budynek mieszkalny
157	Szałkowo	20	36/3	budynek mieszkalny
158	Szałkowo	25	41	budynek mieszkalny
159	Szałkowo	26	42	budynek mieszkalny
160	Szałkowo	29	45/1	budynek mieszkalny
161	Szałkowo	37	128/1	budynek mieszkalny
162	Szałkowo	38	112/2; 113	budynek mieszkalny
163	Szałkowo	46	85/1	budynek mieszkalny*
164	Szczepkowo		6/31	park dworski
165	Szeplerzyzna	17	151	budynek mieszkalny
166	Szeplerzyzna	18	215	budynek mieszkalny
167	Szymbark		12/1	Zamek Kapituły Pomezkańskiej
168	Szymbark	13a	14/4	rybacówka

169	Szymbark	13	14/3	poczta
170	Szymbark	13a	14/4	budynek gospodarczy
171	Szymbark	17	12/1	stelmachówka
172	Szymbark	18	25/3	szkoła
173	Szymbark		12/23	Budynek gospodarczy zespołu folwarcznego
174	Szymbark		12/23	Budynek gospodarczy zespołu folwarcznego
175	Szymbark		12/23	Budynek gospodarczy zespołu folwarcznego
176	Szymbark		12/23	Budynek gospodarczy zespołu folwarcznego
177	Szymbark		12/20; 84/2	słupy bramy wraz z fragmentem ogrodzenia
178	Szymbark		12/23; 12/16	Fragment ogrodzenia folwarku
179	Szymbark		7/14	młyn
180	Szymbark	1		dom nr 1 (nie istnieje)
181	Szymbark		12/19	oranżeria z otoczeniem (nie istnieje)
182	Szymbark	1		ZAŁOŻENIE PARKOWO-KRAJOBRAZOWE
183	Tłokowisko		267/1	leśniczówka
184	Tynwałd		204	
185	Tynwałd	5	259/2	budynek mieszkalny
186	Tynwałd	6	244/2	budynek mieszkalny
187	Tynwałd	10	137/1	budynek mieszkalny
188	Tynwałd	33	199;200	budynek mieszkalny
189	Tynwałd	35	187/1; 191	budynek mieszkalny
190	Tynwałd	36	180/1;180/4	budynek mieszkalny
191	Tynwałd	38	175;176;177	mieszkalno-gospodarczy
192	Wiewiórka	6	5/6	budynek gospodarczy

193	Wiewiórka	6	5/6	budynek mieszkalny
194	Wiewiórka	11	26/2	budynek mieszkalny
196	Wikielec	12	161/5	budynek mieszkalny
197	Wikielec	24	30/8	budynek mieszkalny
198	Wikielec	58	83/1	budynek mieszkalny
199	Wola Kamieńska	2; 3	43; 42/2	budynek mieszkalny
200	Wola Kamieńska	4	19/1	budynek mieszkalny
201	Ząbrowo	ul. Kolejowa 32	468/1	budynek mieszkalny
202	Ząbrowo	ul. Kolejowa 51	81/1	budynek mieszkalny
203	Ząbrowo	ul. Kolejowa 22	463/1	budynek mieszkalny
204	Ząbrowo	ul. Kolejowa	179/1	budynek gospodarczy
205	Ząbrowo	ul. Kościelna 21	150/1	budynek mieszkalny
206	Ząbrowo	ul. Kościelna 5	162	zespół plebanii
207	Ząbrowo	ul. Kościelna 4	168/8	budynek mieszkalny
208	Ząbrowo	ul. Szkolna 21	353/2	budynek poczty
209	Ząbrowo	ul. Szkolna	360	masarnia
210	Ząbrowo	ul. Akacyjowa 18	370	budynek mieszkalny
211	Ząbrowo	ul. Szkolna 2	170/4	budynek mieszkalny
212	Ząbrowo	ul. Lipowa 48	454/4	budynek mieszkalny
213	Ząbrowo	ul. Dworcowa 4	172/1	budynek mieszkalny
214	Ząbrowo	ul. Jaśminowa 5	500	budynek mieszkalny
215	Ząbrowo	ul. Kościelna	154	kościół p.w. Zesłania Ducha Świętego

\* obiekt wykreślony z GEZ (Zarządzenie Nr 23/2024 Wójta Gminy Iława z dnia 25 marca 2024 r.)

## WYKAZ CMENTARZY ZABYTEKOWYCH WPISANYCH DO GEZ

Nr GEZ	miejsowość	lokalizacja (nr dz; opis)	Nazwa/Obiekt /funkcja pierwotna
1	Borek	70	cmentarz ewangelicki
2	Dół	34	cmentarz ewangelicki
3	Dziamówko	89	cmentarz ewangelicki
4	Dziamówko	32-3145/4	cmentarz ewangelicki
5	Franciszkowo Dolne	113	cmentarz ewangelicki
6	Franciszkowo	pn-wsch skraj wsi	cmentarz ewangelicki
7	Frednowy	296	cmentarz parafialny
8	Gałdowo	259	cmentarz ewangelicki
9	Gromoty	22	cmentarz ewangelicki
10	Gulb	3215/1	cmentarz ewangelicki
11	Kałduny	3231/1	cmentarz ewangelicki
12	Kamień Duży	43	cmentarz ewangelicki
13	Karaś	98/1	cmentarz ewangelicki
14	Karaś	99	cmentarz ewangelicki
15	Laseczno	257	cmentarz parafialny
16	Laseczno	370	cmentarz ewangelicki
17	Laseczno	100 m od leśniczówki, ok. 2 km na południowy wschód od wsi	cmentarz ewangelicki
18	Ławice	60	cmentarz ewangelicki
19	Ławice	55	cmentarz ewangelicki
20	Mały Bór	50m na południowy-wschód od zabudowań, w lesie nad rzeką Iławką	cmentarz ewangelicki
21	Mątyki	20	cmentarz ewangelicki
22	Mózgowo	197	cmentarz ewangelicki
23	Nejdyki	93	cmentarz ewangelicki
24	Nowa Wieś	30	cmentarz ewangelicki
25	Pikus	3222/1	cmentarz ewangelicki
26	Radomek	57	cmentarz ewangelicki
27	Rudzienice	253	cemntarz parafialny
28	Sarnówek	3073	cmentarz ewangelicki
29	Sąpy	3066	cmentarz ewangelicki
30	Sąpy	3029/1	cmentarz ewangelicki
31	Siemiany	119	cemntarz parafialny
32	Skarszewo	232	cmentarz ewangelicki
33	Stanowo	1.3218/1	cmentarz ewangelicki
34	Stradomno	63	cmentarz ewangelicki
35	Szałkowo	3	cmentarz ewangelicki
36	Szczepkowo	3100/9	cmentarz ewangelicki
37	Szeplerzyzna	138	cmentarz ewangelicki
38	Tynwałd	79/2	cmentarz ewangelicki
39	Tynwałd	143	cmentarz ewangelicki
40	Wikielec	110	cmentarz ewangelicki
41	Ząbrowo	19	cmentarz parafialny

## WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO GEZ

Lp.	Nazwa	czas powstania	miejsowość/obręb	Nr na obsz.	obszar AZP
-----	-------	----------------	------------------	-------------	------------

1	ślady osadnictwa	nowożytność	Siemiany	3	24-52
2	ślady osadnictwa	średniowiecze, starożytność	Siemiany	4	24-52
3	osada?	średniowiecze	Siemiany	5	24-52
4	ślady osadnictwa	średniowiecze	Siemiany	6	24-52
5	ślady osadnictwa	średniowiecze	Siemiany	7	24-52
6	ślady osadnictwa	starożytność	Siemiany	8	24-52
7	ślady osadnictwa	średniowiecze	Siemiany	9	24-52
8	ślady osadnictwa	nowożytność	Siemiany	10	24-52
9	ślady osadnictwa	nowożytność	Siemiany	25	24-52
10	ślady osadnictwa	starożytność	Siemiany	26	24-52
11	ślady osadnictwa	nieokreślony	Siemiany	9	25-52
12	ślady osadnictwa	nieokreślony	Siemiany	10	25-52
13	ślady osadnictwa	nieokreślony	Siemiany	11	25-52
14	osada	nieokreślony	Siemiany	12	25-52
15	ślady osadnictwa	nieokreślony	Siemiany	13	25-52
16	ślady osadnictwa	nieokreślony	Solniki	14	25-52
17	osada	nieokreślony	Solniki	15	25-52
18	ślady osadnictwa	nieokreślony	Solniki	16	25-52
19	ślady osadnictwa	nieokreślony	Solniki	17	25-52
20	osada	nieokreślony	Solniki	18	25-52
21	ślady osadnictwa	nieokreślony	Solniki	19	25-52
22	śląd osadniczy	epoka brązu	Siemiany	22	25-52
23	cmentarzysko	starożytność	Siemiany	4	25-53
24	osada nawodna	starożytność	Siemiany	5	25-53
25	kurhan	starożytność	Siemiany	6	25-53
26	osada	starożytność	Siemiany	7	25-53
27	grodzisko	starożytność	Siemiany	8	25-53
28	osada	średniowiecze, starożytność	Makowo	10	25-53
29	osada	średniowiecze	Makowo	12	25-53
30	ślady osadnictwa	starożytność	Siemiany	13	25-53
31	ślady osadnictwa	średniowiecze, starożytność	Siemiany	14	25-53
32	ślady osadnictwa	paleolit / mezolit	Siemiany	15	25-53
33	ślady osadnictwa	paleolit / mezolit	Siemiany	16	25-53
34	ślady osadnictwa	wczesna epoka żelaza	Siemiany	17	25-53
35	ślady osadnictwa	starożytność	Siemiany	18	25-53
36	ślady osadnictwa	starożytność	Siemiany	19	25-53
37	ślady osadnictwa ślady osadnictwa	wczesne średniowiecze, średniowiecze	Siemiany	20	25-53
38	ślady osadnictwa	starożytność	Siemiany	21	25-53
39	ślady osadnictwa	wczesne średniowiecze	Siemiany	26	25-53
40	ślady osadnictwa	późne średniowiecze	Szymbark	9	26-52
41	ślady osadnictwa	późne średniowiecze	Szymbark	10	26-52
42	ślady osadnictwa ślady osadnictwa ślady osadnictwa	okres wpływów rzymskich późne średniowiecze nowożytność	Szymbark	11	26-52
43	osada ?	późne średniowiecze	Starzykowo	12	26-52
44	śląd osadnictwa osada ?	pradzieje późne średniowiecze	Starzykowo	13	26-52
45	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późne średniowiecze nowożytność	Starzykowo	14	26-52
46	osada	nowożytność	Gardzień	15	26-52

47	ślady osadnictwa	wczesne średniowiecze	Gardzień	16	26-52
48	śląd osadnictwa	pradzieje	Starzykowo	17	26-52
	śląd osadnictwa	późne średniowiecze			
49	ślady osadnictwa	późne średniowiecze	Starzykowo	18	26-52
50	ślady osadnictwa	późne średniowiecze	Starzykowo	22	26-52
51	ślady osadnictwa	wczesna epoka żelaza	Łanioch	27	26-52
52	osada	wczesna epoka żelaza	Łanioch	28	26-52
53	ślady osadnictwa	późne średniowiecze	Łanioch	29	26-52
54	śląd osadnictwa	pradzieje	Gardzień	30	26-52
	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze			
55	osada	późne średniowiecze	Gardzień	31	26-52
56	osada	późne średniowiecze	Łanioch	32	26-52
57	osada	późne średniowiecze	Łanioch	33	26-52
58	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Łanioch	34	26-52
59	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Łanioch	35	26-52
60	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Łanioch	36	26-52
61	osada	późne średniowiecze	Łanioch	37	26-52
62	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Łanioch	38	26-52
63	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Łanioch	39	26-52
64	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Łanioch	40	26-52
	osada	wczesna epoka żelaza			
65	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Łanioch	41	26-52
	osada	wczesna epoka żelaza			
66	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Łanioch	42	26-52
	osada	wczesna epoka żelaza			
67	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Łanioch	43	26-52
68	osada	wczesna epoka żelaza	Łanioch	45	26-52
69	cmentarzysko	okres wpływów rzymskich	Gardzień	46	26-52
70	ślady osadnictwa	epoka kamienia	Wola Kamieńska	1	26-53
71	ślady osadnictwa	epoka kamienia	Tynwałd	2	26-53
72	ślady osadnictwa	epoka kamienia	Tynwałd	3	26-53
73	ślady osadnictwa	epoka kamienia	Tynwałd	4	26-53
74	ślady osadnictwa	epoka brązu	Tynwałd	5	26-53
75	śląd osadnictwa	pradzieje	Tynwałd	6	26-53
	śląd osadnictwa	epoka kamienia			
76	ślady osadnictwa	epoka kamienia	Tynwałd	7	26-53
77	ślady osadnictwa	epoka brązu	Tynwałd	8	26-53
78	ślady osadnictwa	epoka brązu	Tynwałd	9	26-53
79	ślady osadnictwa	epoka kamienia	Tynwałd	10	26-53
80	ślady osadnictwa	epoka kamienia	Tynwałd	11	26-53
81	ślady osadnictwa	epoka kamienia	Wilczany	12	26-53
82	ślady osadnictwa	epoka kamienia	Frednowy	13	26-53
83	ślady osadnictwa	wczesne średniowiecze	Frednowy	14	26-53
84	ślady osadnictwa	epoka brązu	Tynwałd	15	26-53
85	ślady osadnictwa	średniowiecze	Szałkowo	16	26-53
86	ślady osadnictwa	średniowiecze	Wola Kamieńska	17	26-53
87	ślady osadnictwa	pradzieje	Wola Kamieńska	18	26-53
88	osada	wczesna epoka żelaza	Tynwałd	19	26-53
89	osada	wczesna epoka żelaza	Tynwałd	20	26-53
90	osada	wczesna epoka żelaza	Tynwałd	21	26-53
91	cmentarzysko	pradzieje	Rudzienice	22	26-53

92	cmentarzysko	pradzieje	Tynwałd	23	26-53
93	cmentarzysko	pradzieje	Tynwałd	24	26-53
94	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje epoka kamienia nowożytność	Wola Kamieńska	25	26-53
95	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Tynwałd	26	26-53
96	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Tynwałd	27	26-53
97	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Tynwałd	28	26-53
98	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Tynwałd	29	26-53
99	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Tynwałd	30	26-53
100	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Tynwałd	31	26-53
101	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Tynwałd	32	26-53
102	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Makowo	33	26-53
103	ślady osadnictwa	epoka kamienia	Tynwałd	34	26-53
104	cmentarzysko	okres wpływów rzymskich	Tynwałd	35	26-53
105	cmentarzysko	okres wpływów rzymskich	Tynwałd	36	26-53
106	cmentarzysko	pradzieje	Tynwałd	37	26-53
107	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze nieokreślony	Tynwałd	38	26-53
108	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	epoka kamienia wczesne średniowiecze średniowiecze	Tynwałd	39	26-53
109	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze	Tynwałd	40	26-53
110	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność nieokreślony	Tynwałd	41	26-53
111	śląd osadnictwa	średniowiecze / nowożytność	Tynwałd	42	26-53
112	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia okres wpływów rzymskich średniowiecze nowożytność	Tynwałd	43	26-53
113	osada śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze	Tynwałd	44	26-53
114	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	epoka kamienia okres wpływów rzymskich nowożytność	Tynwałd	45	26-53
115	śląd osadnictwa	pradzieje	Tynwałd	46	26-53
116	śląd osadnictwa	pradzieje	Tynwałd	47	26-53
117	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich średniowiecze nieokreślony	Tynwałd	48	26-53
118	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje wczesne średniowiecze	Tynwałd	49	26-53
119	osada śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich średniowiecze	Tynwałd	50	26-53
120	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze	Tynwałd	51	26-53
121	ślady osadnictwa	pradzieje	Tynwałd	52	26-53
122	ślady osadnictwa	epoka kamienia	Tynwałd	53	26-53
123	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze nieokreślony	Tynwałd	54	26-53
124	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje wczesne średniowiecze średniowiecze nowożytność	Tynwałd	55	26-53
125	śląd osadnictwa	epoka kamienia	Tynwałd	56	26-53



126	osada śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Tynwałd	57	26-53
127	śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Tynwałd	58	26-53
128	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia wczesna epoka żelaza okres wpływów rzymskich średniowiecze nowożytność nieokreślony	Tynwałd	59	26-53
129	ślady osadnictwa	okres wpływów rzymskich	Tynwałd	60	26-53
130	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje epoka kamienia średniowiecze nowożytność nieokreślony	Tynwałd	61	26-53
131	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Tynwałd	62	26-53
132	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada osada	pradzieje epoka kamienia okres wpływów rzymskich wczesne średniowiecze średniowiecze nowożytność	Tynwałd	63	26-53
133	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze nieokreślony	Tynwałd	64	26-53
134	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze	Tynwałd	65	26-53
135	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich średniowiecze nowożytność	Tynwałd	66	26-53
136	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje epoka kamienia nowożytność	Tynwałd	67	26-53
137	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje epoka kamienia	Wola Kamieńska	68	26-53
138	śląd osadnictwa	epoka kamienia	Rudzienice	69	26-53
139	śląd osadnictwa	nowożytność	Tynwałd	70	26-53
140	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze	Tynwałd	71	26-53
141	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze nowożytność	Tynwałd	72	26-53
142	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze nowożytność	Tynwałd	73	26-53
143	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje epoka kamienia średniowiecze nowożytność	Tynwałd	74	26-53
144	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich średniowiecze nowożytność	Tynwałd	75	26-53
145	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje wczesne średniowiecze średniowiecze nowożytność	Tynwałd	76	26-53
146	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze nowożytność	Tynwałd	77	26-53
147	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Tynwałd	78	26-53
148	ślady osadnictwa	wczesne średniowiecze	Tynwałd	79	26-53
149	ślady osadnictwa	pradzieje	Tynwałd	80	26-53

150	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Tynwałd	81	26-53
151	ślady osadnictwa	pradzieje	Tynwałd	82	26-53
152	ślady osadnictwa	epoka kamienia	Tynwałd	83	26-53
153	ślady osadnictwa	epoka kamienia	Tynwałd	84	26-53
154	ślady osadnictwa	średniowiecze	Frednowy	85	26-53
155	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze nowożytność	Frednowy	86	26-53
156	ślady osadnictwa	średniowiecze	Frednowy	87	26-53
157	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Frednowy	88	26-53
158	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	okres wpływów rzymskich średniowiecze nowożytność	Frednowy	89	26-53
159	śląd osadnictwa	pradzieje	Frednowy	90	26-53
160	śląd osadnictwa	epoka kamienia	Frednowy	91	26-53
161	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze	Stanowo	92	26-53
162	śląd osadnictwa osada	średniowiecze nowożytność	Makowo	93	26-53
163	śląd osadnictwa	średniowiecze	Makowo	94	26-53
164	osada	epoka kamienia	Makowo	95	26-53
165	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Makowo	96	26-53
166	ślady osadnictwa	epoka kamienia	Tynwałd	97	26-53
167	ślady osadnictwa	średniowiecze	Tynwałd	98	26-53
168	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia wczesna epoka żelaza	Tynwałd	99	26-53
169	osada	średniowiecze	Tynwałd	100	26-53
170	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Łanioch	101	26-53
171	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Łanioch	102	26-53
172	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Łanioch	103	26-53
173	osada	epoka kamienia	Frednowy	104	26-53
174	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Tynwałd	105	26-53
175	ślady osadnictwa	wczesne średniowiecze	Tynwałd	106	26-53
176	ślady osadnictwa	nieokreślony	Łanioch	107	26-53
177	skarb	okres wpływów rzymskich	Frednowy	1	26-54
178	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza średniowiecze nowożytność	Frednowy	2	26-54
179	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	pradzieje epoka kamienia średniowiecze nowożytność	Frednowy	3	26-54
180	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Frednowy	4	26-54
181	śląd osadnictwa	nowożytność	Frednowy	5	26-54
182	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze	Frednowy	6	26-54
183	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia wczesne średniowiecze średniowiecze nowożytność	Frednowy	7	26-54
184	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Frednowy	8	26-54
185	ślady osadnictwa	wczesne średniowiecze	Frednowy	9	26-54
186	śląd osadnictwa	pradzieje	Frednowy	10	26-54

	osada osada	wczesne średniowiecze średniowiecze			
187	śląd osadnictwa	średniowiecze	Frednowy	11	26-54
188	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje wczesna epoka żelaza średniowiecze nowożytność	Frednowy	12	26-54
189	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Frednowy	13	26-54
190	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Frednowy	14	26-54
191	osada	średniowiecze	Frednowy	15	26-54
192	śląd osadnictwa osada	wczesne średniowiecze średniowiecze	Frednowy	16	26-54
193	śląd osadnictwa	średniowiecze	Frednowy	17	26-54
194	osada	średniowiecze	Frednowy	18	26-54
195	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze	Frednowy	19	26-54
196	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia średniowiecze	Makowo	20	26-54
197	osada	średniowiecze	Frednowy	21	26-54
198	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza okres wpływów rzymskich średniowiecze	Makowo	22	26-54
199	osada	średniowiecze	Frednowy	23	26-54
200	śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje epoka brązu okres wpływów rzymskich wczesne średniowiecze średniowiecze	Wiewiórka	24	26-54
201	śląd osadnictwa	średniowiecze	Wiewiórka	25	26-54
202	osada	wczesna epoka żelaza	Wiewiórka	26	26-54
203	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje nowożytność	Franciszkowo Górne	27	26-54
204	śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	Franciszkowo Górne	28	26-54
205	śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	Mątyki	29	26-54
206	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze	Mątyki	30	26-54
207	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze nowożytność	Wiewiórka	31	26-54
208	ślady osadnictwa	okres wpływów rzymskich	Franciszkowo Górne	32	26-54
209	ślady osadnictwa	epoka kamienia	Franciszkowo Górne	33	26-54
210	osada osada	średniowiecze nowożytność	Stanowo	34	26-54
211	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada ? śląd osadnictwa	epoka kamienia epoka brązu okres wpływów rzymskich średniowiecze	Stanowo	35	26-54
212	osada osada śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze nowożytność	Stanowo	36	26-54
213	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza średniowiecze	Stanowo	37	26-54
214	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich średniowiecze	Franciszkowo Górne	38	26-54
215	śląd osadnictwa	średniowiecze	Franciszkowo Górne	39	26-54
216	śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	Franciszkowo Górne	40	26-54
217	śląd osadnictwa	średniowiecze	Stanowo	41	26-54
218	osada ?	wczesne średniowiecze	Stanowo	42	26-54

219	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze	Stanowo	43	26-54
220	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia wczesna epoka żelaza	Stanowo	44	26-54
221	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje epoka kamienia średniowiecze	Stanowo	45	26-54
222	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia wczesne średniowiecze średniowiecze	Stanowo	46	26-54
223	osada śląd osadnictwa osada	pradzieje epoka kamienia wczesne średniowiecze	Stanowo	47	26-54
224	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich wczesne średniowiecze	Mózgowo	1	27-51
225	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich średniowiecze	Gałdowo	2	27-51
226	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze	Gałdowo	3	27-51
227	śląd osadnictwa	średniowiecze	Gałdowo	4	27-51
228	osada	wczesne średniowiecze	Gałdowo	5	27-51
229	śląd osadnictwa	średniowiecze	Gałdowo	7	27-51
230	śląd osadnictwa osada	wczesne średniowiecze średniowiecze	Gałdowo	8	27-51
231	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	okres wpływów rzymskich wczesne średniowiecze średniowiecze	Gałdowo	9	27-51
232	śląd osadnictwa	średniowiecze	Gałdowo	10	27-51
233	osada	średniowiecze	Gałdowo	11	27-51
234	osada ?	średniowiecze	Gałdowo	12	27-51
235	osada	średniowiecze	Gałdowo	13	27-51
236	osada ?	okres wpływów rzymskich	Ząbrowo	14	27-51
237	śląd osadnictwa	pradzieje	Gałdowo	15	27-51
238	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich	Laseczno	16	27-51
239	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich	Laseczno	17	27-51
240	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia okres wpływów rzymskich średniowiecze	Laseczno	18	27-51
241	osada	średniowiecze	Laseczno	19	27-51
242	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	epoka kamienia okres wpływów rzymskich średniowiecze	Laseczno	20	27-51
243	śląd osadnictwa osada osada	epoka kamienia okres wpływów rzymskich średniowiecze	Segnowy	21	27-51
244	osada	średniowiecze	Segnowy	22	27-51
245	śląd osadnictwa	średniowiecze	Segnowy	23	27-51
246	śląd osadnictwa	średniowiecze	Segnowy	24	27-51
247	śląd osadnictwa	średniowiecze	Laseczno	25	27-51
248	śląd osadnictwa	średniowiecze	Laseczno	26	27-51
249	śląd osadnictwa	średniowiecze	Ząbrowo	27	27-51
250	śląd osadnictwa	średniowiecze	Szymbark	28	27-51
251	śląd osadnictwa	średniowiecze	Szymbark	29	27-51
252	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich wczesne średniowiecze	Ząbrowo	30	27-51
253	osada	okres wpływów rzymskich	Ząbrowo	31	27-51
254	osada	średniowiecze	Ząbrowo	32	27-51
255	osada	średniowiecze	Ząbrowo	33	27-51

256	osada	średniowiecze	Ząbrowo	34	27-51
257	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich	Gałdowo	38	27-51
258	cmentarzysko	epoka kamienia	Mózgowo	41	27-51
259	osada	średniowiecze	Mózgowo	42	27-51
260	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Laseczno	43	27-51
261	osada	wczesna epoka żelaza	Laseczno	44	27-51
262	znalezisko luźne	epoka kamienia	Laseczno	45	27-51
263	cmentarzysko	okres wpływów rzymskich	Gałdowo	46	27-51
264	cmentarzysko	okres wpływów rzymskich	Gałdowo	47	27-51
265	posąg	wczesne średniowiecze	Gałdowo	48	27-51
266	znalezisko luźne	epoka kamienia	Ząbrowo	49	27-51
267	skarb	okres wpływów rzymskich	Ząbrowo	50	27-51
268	śląd osadnictwa osada	pradzieje wczesne średniowiecze	Szałkowo	3	27-52
269	osada	nowożytność	Szałkowo	4	27-52
270	osada osada ?	pradzieje średniowiecze	Szałkowo	5	27-52
271	osada ?	pradzieje	Łanioch	7	27-52
272	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Szałkowo	21	27-52
273	śląd osadnictwa	nowożytność	Szałkowo	22	27-52
274	śląd osadnictwa	nowożytność	Szałkowo	23	27-52
275	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Szałkowo	24	27-52
276	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Szałkowo	25	27-52
277	śląd osadnictwa	średniowiecze	Szałkowo	26	27-52
278	śląd osadnictwa	średniowiecze	Szałkowo	27	27-52
279	śląd osadnictwa	średniowiecze	Szałkowo	28	27-52
280	śląd osadnictwa	średniowiecze	Szałkowo	29	27-52
281	osada	średniowiecze	Szałkowo	30	27-52
282	śląd osadnictwa	pradzieje	Nejdyki	33	27-52
283	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia nowożytność	Nejdyki	34	27-52
284	osada	średniowiecze	Łanioch	35	27-52
285	śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	Łanioch	36	27-52
286	śląd osadnictwa osada	pradzieje średniowiecze	Szymbark	37	27-52
287	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje epoka kamienia	Szymbark	38	27-52
288	osada śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Nejdyki	39	27-52
289	osada ?	wczesna epoka żelaza	Łanioch	40	27-52
290	grodzisko ?	średniowiecze	Szymbark	41	27-52
291	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze nowożytność	Kamionka	42	27-52
292	śląd osadnictwa	średniowiecze	Szymbark	43	27-52
293	śląd osadnictwa	średniowiecze	Nejdyki	44	27-52
294	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze nowożytność	Nejdyki	45	27-52
295	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia nowożytność	Nejdyki	46	27-52
296	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze	Nejdyki	47	27-52

	śląd osadnictwa	nowożytność			
297	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze nowożytność	Nejdyki	48	27-52
298	osada ? śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność nieokreślony	Nejdyki	49	27-52
299	śląd osadnictwa osada	pradzieje średniowiecze	Kamionka	50	27-52
300	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze nieokreślony	Kamionka	51	27-52
301	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze	Kamionka	52	27-52
302	śląd osadnictwa	średniowiecze	Szczepkowo	53	27-52
303	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia nowożytność	Szczepkowo	54	27-52
304	osada ? śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Szczepkowo	55	27-52
305	dwór ? dwór ?	średniowiecze nowożytność	Szczepkowo	56	27-52
306	osada	średniowiecze	Szczepkowo	57	27-52
307	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze	Szymbark	58	27-52
308	śląd osadnictwa	średniowiecze	Szymbark	59	27-52
309	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	pradzieje średniowiecze nowożytność	Szymbark	60	27-52
310	śląd osadnictwa	średniowiecze	Szymbark	61	27-52
311	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Szczepkowo	62	27-52
312	śląd osadnictwa osada ? śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia wczesna epoka żelaza średniowiecze nowożytność	Szczepkowo	63	27-52
313	zamek zamek	średniowiecze nowożytność	Szymbark	64	27-52
314	śląd osadnictwa	średniowiecze	Szczepkowo	65	27-52
315	grodzisko	wczesne średniowiecze	Łanioch	66	27-52
316	cmentarzysko	nieokreślony	Łanioch	68	27-52
317	osada	wczesne średniowiecze	Rudzienice	1	27-53
318	cmentarzysko	okres wpływów rzymskich	Rudzienice	2	27-53
319	osada	okres wpływów rzymskich	Nowa Wieś	3	27-53
320	grodzisko	wczesne średniowiecze	Wola Kamieńska	4	27-53
321	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Dół, Łowizowo	5	27-53
322	śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	Rudzienice	6	27-53
323	osada osada śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza wczesne średniowiecze nowożytność	Rudzienice	7	27-53
324	ślady osadnictwa	wczesna epoka żelaza	Rudzienice	8	27-53
325	osada śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza nowożytność	Rudzienice	9	27-53
326	ślady osadnictwa	średniowiecze	Kałduny	10	27-53
327	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza nowożytność	Kałduny	11	27-53
328	osada	średniowiecze	Rudzienice	12	27-53
329	śląd osadnictwa	średniowiecze	Rudzienice	13	27-53
330	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	Rudzienice	14	27-53
331	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich	Rudzienice	15	27-53

	śląd osadnictwa	średniowiecze			
332	śląd osadnictwa	średniowiecze	Kałduny	16	27-53
333	śląd osadnictwa	epoka kamienia			
	śląd osadnictwa	średniowiecze	Kałduny	17	27-53
334	śląd osadnictwa	średniowiecze	Kałduny	18	27-53
335	osada	średniowiecze / nowożytność	Rudzienice	19	27-53
336	śląd osadnictwa	nowożytność	Frednowy	20	27-53
337	osada	wczesne średniowiecze	Rudzienice	21	27-53
338	osada	wczesne średniowiecze	Tynwałd	22	27-53
339	śląd osadnictwa	średniowiecze	Frednowy	23	27-53
340	osada	średniowiecze	Rudzienice	24	27-53
341	osada	średniowiecze	Rudzienice	25	27-53
342	osada	średniowiecze	Nowa Wieś	26	27-53
	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze			
343	śląd osadnictwa	średniowiecze			
	śląd osadnictwa	nowożytność	Nowa Wieś	27	27-53
344	osada	średniowiecze	Nowa Wieś	29	27-53
	śląd osadnictwa	średniowiecze			
345	śląd osadnictwa	nowożytność	Nowa Wieś	30	27-53
346	osada	średniowiecze	Nowa Wieś	31	27-53
	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich			
347	śląd osadnictwa	średniowiecze	Nowa Wieś	32	27-53
348	śląd osadnictwa	średniowiecze	Nowa Wieś	33	27-53
349	osada	wczesne średniowiecze	Nowa Wieś	34	27-53
350	śląd osadnictwa	epoka kamienia	Nowa Wieś	35	27-53
	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze			
351	śląd osadnictwa	średniowiecze	Kamień Duży	36	27-53
	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze			
352	śląd osadnictwa	nowożytność	Wola Kamieńska	37	27-53
	osada	wczesne średniowiecze			
353	osada	średniowiecze	Wola Kamieńska	38	27-53
	osada	wczesne średniowiecze			
354	śląd osadnictwa	średniowiecze	Kamień Mały	39	27-53
	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze			
355	osada	średniowiecze	Kałduny	40	27-53
	śląd osadnictwa	średniowiecze			
356	śląd osadnictwa	nowożytność	Kałduny	41	27-53
	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze			
357	osada	średniowiecze	Kałduny	42	27-53
358	osada	średniowiecze	Kałduny	43	27-53
359	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	Kałduny	44	27-53
360	osada	średniowiecze	Kałduny	45	27-53
	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze			
	osada	średniowiecze			
361	śląd osadnictwa	nowożytność	Kałduny	46	27-53
362	osada	średniowiecze	Kałduny	47	27-53
363	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	Wola Kamieńska	48	27-53
	śląd osadnictwa	średniowiecze			
364	śląd osadnictwa	nowożytność	Wola Kamieńska	49	27-53
365	osada	wczesne średniowiecze	Kamień Mały	50	27-53
366	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	Wola Kamieńska	51	27-53
367	osada	średniowiecze	Kamień Mały	52	27-53
	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich			
368	osada	wczesne średniowiecze	Szałkowo	53	27-53

	śląd osadnictwa	nowożytność			
369	śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	Kamień Duży	54	27-53
370	śląd osadnictwa osada	wczesne średniowiecze średniowiecze	Szałkowo	55	27-53
371	śląd osadnictwa	średniowiecze	Szałkowo	56	27-53
372	osada	średniowiecze	Szałkowo	57	27-53
373	śląd osadnictwa	średniowiecze	Szałkowo	58	27-53
374	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	Rudzienice	59	27-53
375	grodzisko	wczesne średniowiecze	Wola Kamieńska	61	27-53
376	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Gromoty	1	27-54
377	cmentarzysko	okres wpływów rzymskich	Gromoty	2	27-54
378	pochówek	okres wpływów rzymskich	Mątyki	4	27-54
379	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Mątyki	5	27-54
380	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Mątyki	6	27-54
381	osada śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Mątyki	7	27-54
382	śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	Mątyki	8	27-54
383	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich	Mątyki	9	27-54
384	osada śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza średniowiecze	Franciszkowo Górne	10	27-54
385	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Franciszkowo Dolne	11	27-54
386	śląd osadnictwa cmentarzysko śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia wczesna epoka żelaza wczesna epoka żelaza nowożytność	Franciszkowo Dolne	12	27-54
387	cmentarzysko ?	wczesna epoka żelaza	Franciszkowo Dolne	13	27-54
388	osada	wczesna epoka żelaza	Borek	14	27-54
389	osada	wczesne średniowiecze	Borek	15	27-54
390	śląd osadnictwa	epoka kamienia	Borek	16	27-54
391	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Borek	17	27-54
392	osada śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Franciszkowo Górne	18	27-54
393	cmentarzysko ?	okres wpływów rzymskich	Franciszkowo Górne	19	27-54
394	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Franciszkowo Górne	20	27-54
395	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich nowożytność	Franciszkowo Dolne	21	27-54
396	śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	Borek	22	27-54
397	śląd osadnictwa	średniowiecze	Borek	23	27-54
398	osada	średniowiecze	Franciszkowo Górne	24	27-54
399	śląd osadnictwa	nowożytność	Borek	25	27-54
400	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Franciszkowo Górne	26	27-54
401	śląd osadnictwa	nowożytność	Franciszkowo Górne	27	27-54
402	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	Franciszkowo Górne	28	27-54
403	śląd osadnictwa	nowożytność	Franciszkowo Dolne	29	27-54
404	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Borek	30	27-54
405	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Franciszkowo Górne	31	27-54
406	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Franciszkowo Dolne	32	27-54
407	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Franciszkowo Dolne	33	27-54



408	osada	wczesne średniowiecze	Mątyki	34	27-54
409	śląd osadnictwa	pradzieje	Gromoty	35	27-54
410	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze	Mątyki	36	27-54
411	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze nowożytność	Mątyki	37	27-54
412	śląd osadnictwa	pradzieje	Mątyki	38	27-54
413	śląd osadnictwa	pradzieje	Franciszkowo Górne	39	27-54
414	śląd osadnictwa	pradzieje	Mątyki	40	27-54
415	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich średniowiecze nowożytność	Mątyki	41	27-54
416	śląd osadnictwa	średniowiecze	Franciszkowo Górne	42	27-54
417	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze	Franciszkowo Górne	43	27-54
418	śląd osadnictwa	średniowiecze	Franciszkowo Górne	44	27-54
419	śląd osadnictwa	średniowiecze	Franciszkowo Górne	45	27-54
420	śląd osadnictwa	pradzieje	Mątyki	46	27-54
421	śląd osadnictwa	średniowiecze	Mątyki	47	27-54
422	śląd osadnictwa	średniowiecze	Frednowy	48	27-54
423	śląd osadnictwa	pradzieje	Frednowy	49	27-54
424	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Mątyki	50	27-54
425	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze nowożytność	Mątyki	51	27-54
426	śląd osadnictwa	średniowiecze	Mątyki	52	27-54
427	śląd osadnictwa	średniowiecze	Mątyki	53	27-54
428	śląd osadnictwa	pradzieje	Mątyki	54	27-54
429	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Franciszkowo Górne	55	27-54
430	osada	średniowiecze	Franciszkowo Górne	56	27-54
431	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje nowożytność	Franciszkowo Górne	57	27-54
432	osada śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Franciszkowo Górne	58	27-54
433	śląd osadnictwa	średniowiecze	Mątyki	59	27-54
434	osada	średniowiecze	Mątyki	60	27-54
435	osada	średniowiecze	Mątyki	61	27-54
436	śląd osadnictwa	średniowiecze	Mątyki	62	27-54
437	osada	średniowiecze	Mątyki	63	27-54
438	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze	Mątyki	64	27-54
439	śląd osadnictwa	średniowiecze	Mątyki	65	27-54
440	śląd osadnictwa	średniowiecze	Mątyki	66	27-54
441	osada	średniowiecze	Mątyki	67	27-54
442	osada	średniowiecze	Mątyki	68	27-54
443	śląd osadnictwa	średniowiecze	Mątyki	69	27-54
444	śląd osadnictwa	epoka kamienia	Mątyki	74	27-54
445	śląd osadnictwa	średniowiecze	Mątyki	75	27-54
446	śląd osadnictwa	średniowiecze	Gromoty	91	27-54
447	śląd osadnictwa	pradzieje	Gromoty	92	27-54
448	śląd osadnictwa	średniowiecze	Gromoty	93	27-54
449	śląd osadnictwa	średniowiecze	Gromoty	94	27-54

450	śląd osadnictwa	pradzieje	Gromoty	95	27-54
451	osada	średniowiecze	Mątyki	96	27-54
452	osada	średniowiecze	Mątyki	97	27-54
453	śląd osadnictwa	średniowiecze	Mątyki	98	27-54
454	osada	średniowiecze	Mątyki	99	27-54
455	śląd osadnictwa	średniowiecze	Gromoty	100	27-54
456	śląd osadnictwa osada	pradzieje średniowiecze	Mątyki	101	27-54
457	śląd osadnictwa	epoka kamienia	Mątyki	114	27-54
458	śląd osadnictwa	pradzieje	Zazdrość	10	28-51
459	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze	Mózgowo	12	28-51
460	osada	wczesne średniowiecze	Mózgowo	13	28-51
461	osada	wczesne średniowiecze	Mózgowo	14	28-51
462	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia wczesne średniowiecze	Mózgowo	15	28-51
463	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia epoka brązu	Mózgowo	17	28-51
464	cmentarzysko ?	okres wpływów rzymskich	Mózgowo	18	28-51
465	osada	okres wpływów rzymskich	Mózgowo	19	28-51
466	osada	okres wpływów rzymskich	Mózgowo	20	28-51
467	śląd osadnictwa osada	wczesne średniowiecze średniowiecze	Mózgowo	22	28-51
468	śląd osadnictwa osada osada ?	epoka kamienia wczesne średniowiecze średniowiecze	Laseczno	23	28-51
469	kopiec strażniczy	wczesne średniowiecze	Laseczno	24	28-51
470	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	Gulb	25	28-51
471	osada ?	okres wpływów rzymskich	Gulb	26	28-51
472	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich wczesne średniowiecze średniowiecze	Gulb	27	28-51
473	śląd osadnictwa	średniowiecze	Gulb	28	28-51
474	osada ?	wczesne średniowiecze	Gulb	29	28-51
475	skarb	epoka brązu	Gulb	30	28-51
476	znalezisko luźne	epoka kamienia	Gulb	31	28-51
477	grodzisko półwyzynne	wczesne średniowiecze	Gulb	32	28-51
478	osada	średniowiecze	Gulb	33	28-51
479	cmentarzysko (archiwalne) osada	okres wpływów rzymskich średniowiecze	Gulb	34	28-51
480	osada	średniowiecze	Gulb	35	28-51
481	śląd osadnictwa	pradzieje	Gulb	36	28-51
482	śląd osadnictwa	pradzieje	Gulb	37	28-51
483	osada	wczesne średniowiecze	Gulb	38	28-51
484	osada cmentarzysko ?	wczesna epoka żelaza wczesne średniowiecze	Gulb	39	28-51
485	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza wczesne średniowiecze średniowiecze	Gulb	40	28-51
486	śląd osadnictwa	pradzieje	Gulb	41	28-51
487	cmentarzysko	okres wpływów rzymskich	Mózgowo	48	28-51
488	cmentarzysko	pradzieje	Mózgowo	49	28-51
489	cmentarzysko	pradzieje	Mózgowo	50	28-51

490	cmentarzysko	pradzieje	Mózgowo	51	28-51
491	osada	wczesne średniowiecze	Mózgowo	52	28-51
492	znalezisko luźne	epoka kamienia	Mózgowo	53	28-51
493	posąg	wczesne średniowiecze	Mózgowo	54	28-51
494	skarb	wczesne średniowiecze	Mózgowo	55	28-51
495	śląd osadniczy	nowożytność	Gulb	56	28-51
496	śląd osadniczy	epoka brązu	Laseczno	57	28-51
497	cmentarzysko	nieokreślony	Karaś	1	28-52
498	pochówek	epoka brązu	Karaś	2	28-52
499	osada	epoka kamienia	Karaś	3	28-52
500	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	Karaś	4	28-52
501	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich	Karaś	5	28-52
502	śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	Karaś	6	28-52
503	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze nieokreślony	Wikielec	7	28-52
504	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa	pradzieje epoka kamienia wczesna epoka żelaza okres wpływów rzymskich wczesne średniowiecze	Wikielec	8	28-52
505	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje nieokreślony	Stradomno	9	28-52
506	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze nowożytność nieokreślony	Stradomno	10	28-52
507	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza wczesne średniowiecze nowożytność	Stradomno	11	28-52
508	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze	Stradomno	12	28-52
509	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje nowożytność	Stradomno	13	28-52
510	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich	Stradomno	14	28-52
511	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	Stradomno	15	28-52
512	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	Stradomno	16	28-52
513	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze	Stradomno	17	28-52
514	śląd osadnictwa	średniowiecze	Stradomno	18	28-52
515	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nieokreślony	Wikielec	19	28-52
516	śląd osadnictwa	średniowiecze	Czerwona Karczma	20	28-52
517	osada	średniowiecze	Wikielec	21	28-52
518	śląd osadnictwa	średniowiecze	Wikielec	22	28-52
519	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze	Wikielec	23	28-52
520	osada	średniowiecze	Wikielec	24	28-52
521	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Wikielec	25	28-52
522	śląd osadnictwa	nieokreślony	Radomek	26	28-52
523	śląd osadnictwa	nieokreślony	Radomek	27	28-52
524	śląd osadnictwa	nieokreślony	Radomek	28	28-52
525	osada	nieokreślony	Radomek	29	28-52
526	śląd osadnictwa	nieokreślony	Radomek	30	28-52
527	osada	średniowiecze	Dziarny	6	28-53

528	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Dziarny	7	28-53
529	osada śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Dziarny	8	28-53
530	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia nowożytność	Dziarny	9	28-53
531	śląd osadnictwa	epoka kamienia	Dziarny	10	28-53
532	osada	średniowiecze	Dziarny	11	28-53
533	osada osada śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze nowożytność	Dziarny	12	28-53
534	śląd osadnictwa	epoka kamienia	Dół	13	28-53
535	osada	średniowiecze	Dół	14	28-53
536	osada	neolit	Dziarny	15	28-53
537	śląd osadnictwa	średniowiecze	Dziarny	16	28-53
538	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Dół	17	28-53
539	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	Ławice	18	28-53
540	osada śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Ławice	19	28-53
541	osada śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza średniowiecze	Ławice	20	28-53
542	osada śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza średniowiecze	Dół	21	28-53
543	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza okres wpływów rzymskich średniowiecze	Dół	22	28-53
544	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia wczesne średniowiecze	Ławice	23	28-53
545	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze nowożytność	Ławice	24	28-53
546	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje neolit	Ławice	25	28-53
547	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	Ławice	26	28-53
548	osada osada	wczesna epoka żelaza okres wpływów rzymskich	Tchórzanka	27	28-53
549	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	Tchórzanka	28	28-53
550	śląd osadnictwa	paleolit / mezolit	Tchórzanka	29	28-53
551	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje paleolit / mezolit wczesne średniowiecze średniowiecze	Tchórzanka	30	28-53
552	śląd osadnictwa	epoka kamienia	Tchórzanka	31	28-53
553	śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	Tchórzanka	32	28-53
554	śląd osadnictwa	średniowiecze	Tchórzanka	33	28-53
555	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze nowożytność	Ławice	34	28-53
556	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Dziarnówko	35	28-53
557	śląd osadnictwa osada	średniowiecze nowożytność	Dziarnówko	36	28-53
558	śląd osadnictwa	epoka kamienia	Dziarnówko	37	28-53
559	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Dziarnówko	38	28-53
560	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Dziarny	39	28-53
561	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Dziarny	40	28-53

562	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia wczesne średniowiecze	Ławice	41	28-53
563	śląd osadniczy	nowożytność	Smolniki	44	28-53
564	śląd osadniczy	nowożytność ?	Smolniki	45	28-53
565	śląd osadniczy	późne średniowiecze ?	Smolniki	46	28-53
566	śląd osadnictwa osada	młodsza epoka brązu późne średniowiecze	Dziarny	48	28-53
567	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	Gromoty	5	28-54
568	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	Gromoty	6	28-54
569	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	Gromoty	7	28-54
570	osada śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze	Gromoty	8	28-54
571	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze	Gromoty	9	28-54
572	śląd osadnictwa	średniowiecze	Gromoty	10	28-54
573	osada śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Gromoty	11	28-54
574	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	Radomek	1	29-52
575	osada	wczesne średniowiecze	Smolniki	27	29-52
576	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze nowożytność	Dziarnówko	9	29-53
577	grodzisko	wczesne średniowiecze	Smolniki	10	29-53
578	osada	średniowiecze	Smolniki	11	29-53
579	osada	nowożytność	Smolniki	12	29-53
580	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze	Smolniki	13	29-53
581	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność nieokreślony	Smolniki	14	29-53
582	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nowożytność	Smolniki	15	29-53
583	śląd osadnictwa	nowożytność	Smolniki	16	29-53
584	śląd osadnictwa	średniowiecze	Smolniki	17	29-53